

IV

PRIPREME ZA PRODOR U SRBIJU I PRETHODNA DEJSTVA

Znatno jačanje narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji u jesen 1943. sve je više zabrinjavalo nemačku Vrhovnu komandu Jugoistoka.²⁶² Ona je bila prinuđena da se u Srbiji još više osloni na bugarske jedinice²⁶³ i kvasilinške formacije da bi obezbedila komunikacije i eksploataciju privrednog bogatstva. Od bugarske 5. armije u Makedoniji zahtevala je da proširi dejstva i na sever, u pravcu Vranja i Crne Trave. S četnicima Draže Mihailovića sklopila je novi sporazum i dozvolila im neometanu mobilizaciju ljudstva, a Nediću — da svoje snage poveća na pet pukova. Vojne formacije velikosrpske reakcije — Nedića, Ljotića i Mihailovića — pojačale su pritisak protiv jedinica NOVJ, a nad stanovništvom vršile masovne zločine i pljačku da bi ga zastrašile i odvratile od aktivnog učešća u narodnooslobodilačkoj borbi.

Srbija je u planovima Vrhovnog štaba NOV i POJ uvek zauzimala istaknuto mesto; njena uloga je naročito porasla u ovo vreme kada su odluke Drugog zasedanja AVNOJ—a postigle velik odjek u zemlji i u inostranstvu. Izbeglička vlada je ove odluke osudila, a četnici su, na inicijativu Centralnog nacionalnog komiteta Kraljevine Jugoslavije, pohitali da, kao protivtezu Zasedanju u Jajcu, održe u selu Ba (na severnim padinama Suvobora), od 25. do 28. januara 1944, svoj kongres i na njemu donesu rezoluciju o zadacima u daljoj borbi protiv narodno-

²⁶² Nemački komandant Srbije Felber, u izveštaju Vrhovnoj komandi Jugoistoka, u to vreme pisao je: »... Srbija je ključ za gospodarenje celokupnim Balkanom...« (Arhiv VII, k. 28, br. reg. 22/1).

²⁶³ U užoj Srbiji se tada nalazio bugarski 1. okupacioni korpus (četiri divizije: 22. divizija u Nišu, Beloj Palanci i Zaječaru; 24. divizija u Užicu, Požegi, Arilju, Ivanjici, čačku, Gornjem Milanovcu, Bajinoj Bašti, Vardištu i Čajetini; 25. divizija u Požarevcu, Petrovcu na Mlavi, Jagodini, Paraćinu i Stalaću; 27. divizija u Prokuplju, Lebanu, Brestovcu i Beloljnu).

oslobodilačkog pokreta.²⁶⁴ Četnici su, posle svojih poraza u 1943. godini, još jedino u Srbiji predstavljali izvesnu snagu kao kvislinška formacija i kao vojska kontrarevolucionarne buržoazije koja želi uspostavu starog poretka u Jugoslaviji. Zato je bilo potrebno preduzeti energične mere za konačno razbijanje četničkog pokreta, kako bi na taj način bili obezbeđeni joga povoljniji uslovi za dalji tok narodne revolucije.

Operativno-strategijski značaj Srbije za budući razvoj vojne situacije na Balkanu stalno se povećavao. Nemačka komanda je bila prinuđena da s najvećom upornošću brani Srbiju. Takođe je velikosrpska reakcija, oslanjajući se na četnike i druge kvislinške vojne formacije, težila da aktivnošću u zemlji i inostranstvu spreči razbuktavanje oslobodilačke borbe u Srbiji. Zapravo u Srbiji su još postojale znatne antifašističke snage koje je trebalo pokrenuti da uzmu aktivnog učešća u narodnooslobodilačkoj borbi. Pojačanim dejstvima jedinica NOVJ trebalo je sprečiti konsolidaciju nemačkih, bugarskih i kvislinških snaga na teritoriji Srbije i otežavati saobraćaj onih nemačkih trupa koje su se nalazile u Bugarskoj, Grčkoj i Albaniji. Uz to, budući da se sve jasnije ocrtavala pobjeda antihitlerovske koalicije, za konačni ishod oslobodilačkog rata i narodne revolucije postalo je neobično važno da se u Srbiji što pre zadobiju odlučujuće vojno-političke pozicije i potpuno ugroze neprijateljske oružane snage i okupatorsko-kvislinški sistem vlasti. Sve je ovo iziskivalo da Vrhovni štab pristupi postepenom prenošenju težišta operacija NOVJ u istočni deo Jugoslavije, čime bi ujedno bili stvoreni uslovi i za konačno oslobodjenje tih krajeva.

Vrhovni štab je odlučio da se u toku zime izvrše pripreme za predstojeće operacije. Trebalo je da se održi i proširi već stvorena operacijska osnovica u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni radi upućivanja većih snaga u Srbiju. Pored 2. i 3. korpusa i 5. divizije (koji su dejstvovali u ovim oblastima), Vrhovni štab će, prema razvoju ratne situacije, upućivati i druge jedinice iz centralnog dela zemlje ka Srbiji. On je 6. decembra

²⁶⁴ Na kongresu u selu Ba predstavnici raznih građanskih stranaka iz Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije i Bosne i Hercegovine, udružili su se s četničkim pokretom u tzv. Jugoslovensku narodnu demokratsku zajednicu. Oni su ustali protiv odluka Avnoja i protiv KPJ, izrazivši ujedno žaljenje što saveznici pomažu NOVJ. Da bi obmanuli i privukli mase na svoju stranu izjasnili su se za to da se posleratna Jugoslavija uredi na federativnom principu (Srbija, Hrvatska i Slovenija) i to kao ustavna monarhija. Kongres je odlučio da se Centralni nacionalni komitet Kraljevine Jugoslavije proširi i da se pristupi stvaranju ravnogorskih odbora kao političke osnove četničkog pokreta (Arhiv CK SKJ, inv. br. 14746/XIX 1-19 44. 14745 XIX — 1 — 20'44). 6251 VI — 2 1/44).

1943, baš u vreme kad su otpočele zimske operacije, uputio gtabu 2. korpusa širu direktivu u kojoj je istakao da je njegovo operativno područje od izvanredne vojno-političke važnosti i da ono treba da postane glavna osnovica za prodiranje ka istoku. Stab 2. korpusa treba prethodno da preduzme mere koje bi dovele do konsolidacije prilika na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine: da aktivira područja oko Cetinja i Grahova, u južnoj Hercegovini i u Boki Kotorskoj, učvrsti pozadinsku vlast, organizuje nove partizanske odrede i brigade, pojača politički rad u narodu i suzbije četničku propagandu.

Prema proceni Vrhovnog štaba, najpovoljniji trenutak za prodor u Srbiju mogao bi biti u proleće 1944, a najkasnije u času otvaranja drugog fronta u Evropi. Prodor treba izvršiti s više pravaca: iz severnog dela Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne. Stavljeno je u zadatak Stabu 2. korpusa: da budno prati razvoj događaja u zapadnim krajevima Srbije i redovno dostavlja izveštaje i predloge za preduzimanje neophodnih mera: da na liniji Ustiprača — Goražde — Foča uspostavi što čvršću operativnu vezu s 3. korpusom, koju je sada ostvarivala 5. divizija; da oslobodi deo Crnogorskog primorja; da što pre uputi 2. dalmatinsku brigadu u dalmatinsko primorje, a u sastav 2. proleterske divizije 4. proletersku crnogorsku brigadu (dotada u sastavu 3. divizije). Vrhovni štab je predviđao da 2. korpus, pre prodora jačih snaga, upućuje lake udarne grupe ka Zapadnoj Moravi i Ibru, sa zadatkom da uspostavljaju veze s jedinicama NOVJ u Srbiji, stvaraju uporišta i sprovode mobilizaciju. Tako je početkom decembra bio odobrio 2. diviziji da produži dejstva preko Lima ka Ivanjici i Čačku, ali joj je kasnije naredio (zbog neprijateljske ofanzive u Sandžaku i istočnoj Bosni) da u rejonu Rudog sačeka razvoj događaja i pristizanje 5. divizije iz doline Krivaje.

Nastavljajući pripreme, Vrhovni štab je nameravao da dve jake divizije 2. korpusa uputi u Srbiju, dok bi komandu nad ostalim njegovim snagama primio Glavni štab Crne Gore, Boke i Sandžaka. Međutim, zbog vojno-političke situacije u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, on je odustao od ove namere, pa je direktivom od 16. januara 1944. dao nove zadatke 2. korpusu: da formira dve lake divizije, jednu za dejstva u Crnogorskom primorju a drugu za dejstva u Sandžaku; da brigade italijanske divizije »Venecija« (Venezia) rasporedi po ostalim divizijama; da prihvati ranjenike 2. i 5. divizije koje su bile određene za prodor u Srbiju. Vrhovni štab je njihovo dejstvo zamišljao u vezi sa eventualnim prodorom drugih snaga (s područja 3. korpusa) i celishodnim sadejstvom onih jedinica NOVJ koje su se već borile na tlu Srbije.

BORBE U SRBIJI

(od decembra 1943. do februara 1944)

Zapadna Srbija i Šumadija Posle odlaska 1. šumadijske brigade u sastav 2. proleterske divizije krajem novembra 1943, u zapadnoj Srbiji i Sumadiji dejstvovali su samo Sumadijski i Kosmajski NOP odred i jedna grupa boraca u čačanskom okrugu. Nemačke i bugarske jedinice, a naročito kvislinške, sprovodile su masovan teror da bi ugušile podršku koju je narod pružao narodnooslobodilačkom pokretu.²⁶⁵ Četnici su se pripremali i za napad na partizanske odrede. Tada su štabovi Šumadijskog i Kosmajskog odreda, u sporazumu sa okružnim komitetima KPJ za okrug kragujevački i arandelovački, doneli odluku da se ti odredi preformiraju u Sumadijski i Kosmajski bataljon. Ovi su 21. decembra, u Kruševici, ušli u Privremenu šumadijsku brigadu.²⁶⁶ Dejstvujući u toku zime 1943/44. u Sumadiji, Privremena šumadijska brigada vodila je s četnicima i nedićevcima na komunikaciji Arandelovac — Lazarevac i na Kosmaju, Bukulji i Rudniku svakodnevne žestoke borbe. Zbog teških gubitaka u ljudstvu i nedostatka municije prilikom jednog sukoba s četnicima i nedićevcima kod Darosave, ona je 12. februara ponovo podeljena. Otada je njen 1. bataljon dejstvovao na prostoriji Arandelovac — Bukulja — Rudnik kao Sumadijski odred a 2. bataljon u širem rejonu Kosmaja kao Kosmajski odred.

Južna i istočna Srbija Krajem 1943. godine Toplica i Jablanica predstavljaju najjače žarište narodnooslobodilačke borbe u užoj Srbiji. Na slobodnoj teritoriji su postojale jake jedinice NOVJ, Kruševačka, Toplička, Leskovačka i Vranjska komanda područja, više komandi mesta, partizanske straže i prilično razvijena mreža narodnooslobodilačkih odbora. Ovde se razvijala intenzivna aktivnost partijskih i drugih antifašističkih organizacija, a priliv novih boraca rastao je iz dana u dan. Već polovinom januara, od delova Rasinskog, Jastrebačkog i 1. južnomoravskog NOP odreda, koji su dejstvovali na levoj obali Južne Morave, formirane su 3. i 4. brigada, pa su sada u Toplici i Jablanici dejstvovali: 2, 3. i 4. južnomoravska brigada i 1. južnomoravski, Jastrebački i Rasinski NOP odred.

Krajem januara 1944. u istočnoj Srbiji je nastala veoma teška situacija za NOP. Uz pomoć i podršku nemačkih i bu-

²⁶⁵ Samo u Kopljarima, Venčanu i Vranićima zaklali su četnici Draže Mihailovića oko 100 lica.

²⁶⁶ Privremenom je nazvana zbog toga što se predviđalo da će bataljoni opet dejstvovati odvojeno kad se za to stvore uslovi.

garskih jedinica, kvislinske formacije Nedića i Draže Mihailovića znatno su narasle.²⁶⁷ Malobrojne partizanske snage vodile su s njima vrlo oštre borbe i teško im odolevale. Pod svakodnevnim pritiskom neuporedivo jačih četničkih snaga, do polovine februara, u rejonima Sirakova, Batuše, Bukove Glave i Kučeva, uništena je glavovina Požarevačkog NOP odreda; samo 16 boraca probilo se na Kosmaj i ušlo u sastav Kosmajskog odreda. U takvoj situaciji, da bi se očuvali, Zaječarski NOP odred i Ozrenski bataljon prebacili su se preko Južne Morave u Toplicu i Jablanicu, gde su našli dobre uslove za odmor i popunu.

Ziva aktivnost 1. južnomoravskog odreda i 4. brigade u Jablanici prinudila je bugarske jedinice da ih koncem januara koncentrično napadnu. Uočivši namere neprijatelja, Štab brigade i Štab odreda izvukli su svoje jedinice s Rađana na Kukavicu, uz oštre borbe sa delovima bugarskog 123. puka u rejonu Nove Topole i na komunikaciji Leskovac — Lebane. Na dan 31. januara 4. brigada i 1. južnomoravski odred su izbili na prostoriju Miroševce — Gorine — Brze, jugozapadno od Leskovca, gde su napali delovi Vardarskog i Južnomoravskog četničkog korpusa, južno od Gorine, borba je produžena do 2. februara, kojeg su dana, odlučnim protivnapadom četnici bili razbijeni i prinuđeni da se povuku. Delovi 123. puka, obavešteni o četničkom neuspehu, odustali su od daljeg napada, pa su se 1. južnomoravski odred i 4. brigada vratili na slobodnu teritoriju Jablanice.

U to su vreme 2. i 3. brigada, Jastrebački i Zaječarski odred i Ozrenski bataljon dejstvovali u Toplici i u zahvatu komunikacije Prokuplje — Kuršumlija. Štab bugarske 27. divizije i štabovi jedinica Srpske državne straže i Topličkog četničkog korpusa rešavali su da krajem januara napadnu ove snage. Ali, dok se neprijatelj još prikupljao, 2. i 3. brigada su 28. januara iznenadile njegove delove u Suvaji, Alabanima i Krivaji, zapadno od Prokuplja, i posle oštrih borbi odbacile ih ka Blacu. Posle ovog uspeha, 2. brigada, Zaječarski odred i Ozrenski bataljon preneli su deistva ka Kruševcu, gde su 3. februara napali aerodrom i zaplenili znatnu količinu municije i drugog materijala. Radi sređivanja i popune oružjem, 2. brigada se zatim prebacila u Crnu travu, u rejon Oraha. Treća brigada, koja je i dalje ostala na južnim padinama Jastrepca, vodila je 10. februara borbu sa delovima 123. puka i nedićevcima kod Bajčinca.

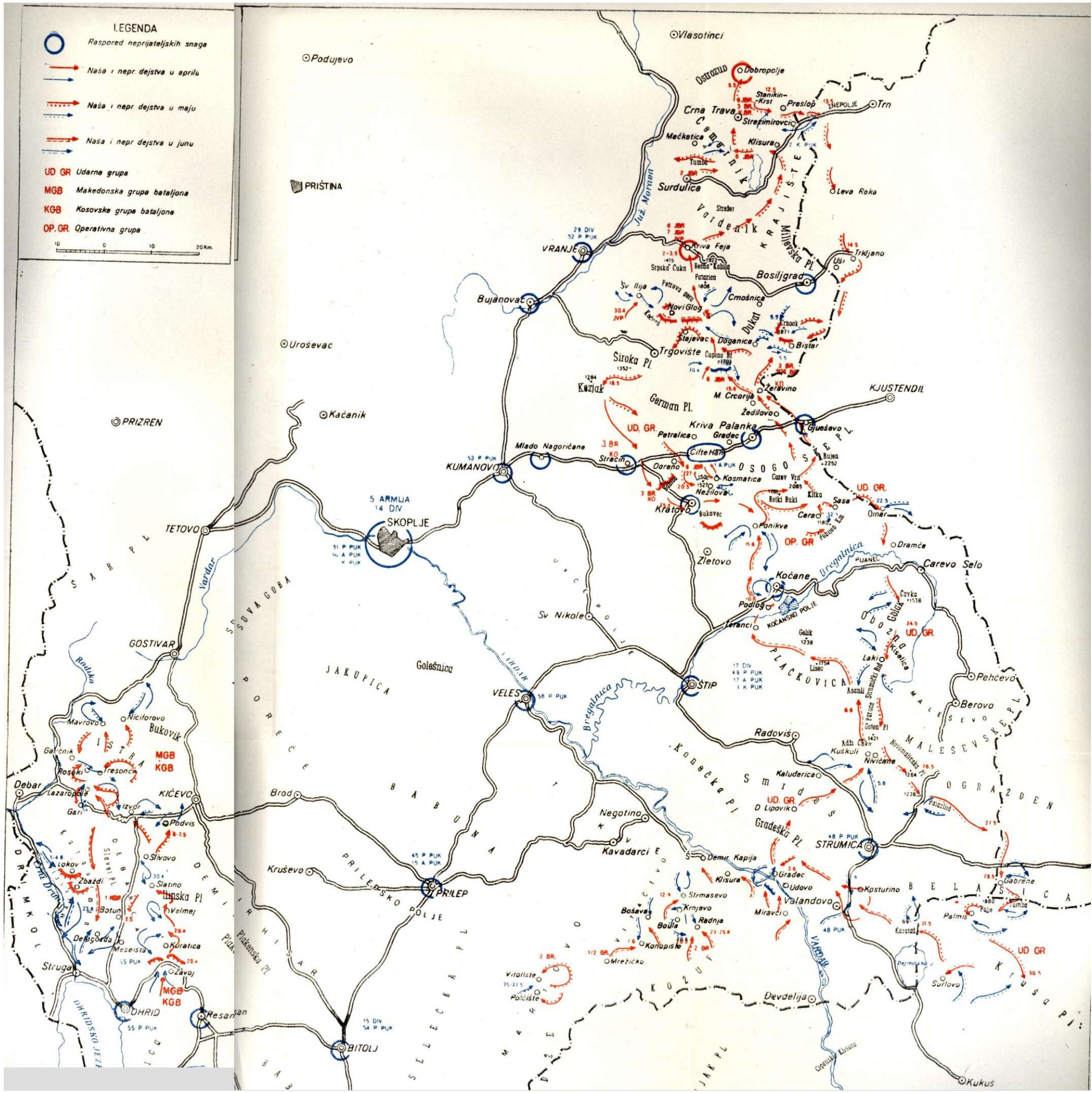
²⁶⁷ Četnici su u istočnoj Srbiji u toku zime 1943/44. uspeli da prisilno mobilišu veću masu ljudstva i da stvore deset korpusa, ukupne jačine oko 12.000 ljudi.

U prvoj polovini februara Rasinski četnički korpus izvršio je prinudnu mobilizaciju boračkog ljudstva i pripremio se da u sadejstvu s Topličkim četničkim korpusom napadne 3. brigadu, Ozrenski bataljon, Zaječarski i Jastrebački odred, koji su se nalazili na planini Jastrepču. Noću 15/16. februara Rasinski četnički korpus prebacio se iz Velikog Siljegovca u rejon Devče, a Toplički iz Blaca u Gornju Jošanicu. Da bi osujetili namere četnika, 3. brigada, Ozrenski bataljon, Zaječarski i Jastrebački odred iduće noći iznenada su napali delove Rasinskog četničkog korpusa u rejonu Devče i, posle višečasovne borbe, proterali ih u pravcu Velike Plane. Tada su s pravca Gornje Jošanice pristizali i delovi Topličkog četničkog korpusa. Da bi bila razbijena ova četnička grupa upotrebljena je i 4. brigada. Dana 19. februara, u rejonu Velike Plane i Gornje Jošamce, 3. i 4. brigada napale su jaka borbena obezbeđenja četničkih snaga i nanele im gubitke od 150 mrtvih i zarobljenih; zatim su prinudile i glavnine Rasinskog i Topličkog četničkog korpusa da se povuku prema Blacu i Kosanici. Ovaj uspeh obeju brigada i pristupanje novih boraca omogućili su da se 11. marta u Rečici (severozapadno od Leskovca) od Ozrenskog bataljona i Zaječarskog odreda formira Ozrenska brigada.

Drugi južnomoravski odred, koji je dejstvovao na desnoj obali Južne Morave, razvio je početkom 1944. godine intenzivnu političku aktivnost u nairodu radi popune novim borcima. Da bi to onemogućio, Stab bugarske 5. armije naredio je delovima 14. i 29. divizije da napadnu 2. odred i da isele sve muško stanovništvo iz rejonâ Vranja, Bosiljgrada i Krive Palanke. Napadnut 3. januara od bugarskih snaga na Srpskoj čuki (trigonometar 1415), 2. odred je uspeo da se probije. Pošto je ostavio deo snaga u rejonu Cobanaca, on se orijentisao prema Babinoj Poljani, Novom Glogu i Lepčini. Njegove diverzantske grupe uništile su na železničkoj pruzi Niš — Skoplje nekoliko neprijateljskih vozova. Bugarske jedinice nisu postigle uspeh ni u iseljavanju muškog stanovništva iz pomenutih rejona. Početkom februara u Jabukoviku je od delova 2. odreda i novih boraca formirana 5. južnomoravska brigada. Ona je uskoro dejstvovala u Crnoj travi i Lužnici, a krajem ferbuara spojila se sa 2. brigadom u rejonu Oraha. Posle oštih borbi s četničkim, Nedićevim i bugarskim snagama kod Lipovice, Biljanice i severno od Leskovca, obe brigade su preko Babičke gore izbile u Jablanicu. Drugi južnomoravski odred produžio je dejstva zajedno sa 3. makedonskom udarnom brigadom i Kosovskim NOP odredom. Ubrzo je, 6. marta, u Trgovištu, od njega i novopridošlih boraca formirana 6. južnomoravska brigada.

LEGENDA

- Raspored neprijateljskih snaga
- Naša i nepr. dejstva u aprilu
- Naša i nepr. dejstva u maju
- Naša i nepr. dejstva u junu
- UD GR** Udarne grupe
- MGB** Makedonska grupe bataljona
- KGB** Kosovska grupe bataljona
- OP. GR** Operativna grupe

Kosovo i Metohija

Narodnooslobodilačka borba na Kosovu i u Metohiji ni početkom 1944. nije dostigla šire razmere. Oštre mere okupatora i balističkih grupa i još uvek nedovoljno shvatanje oslobodilačke borbe od šiptarskih masa otežavali su stvaranje boljih uslova za uspešniji razvoj narodnooslobodilačke borbe u ovoj oblasti. Partijska organizacija je, međutim, uporno razbijala strah i neizvesnost šiptarskog stanovništva u pogledu njegove budućnosti i nastojala da ga ubedi u potrebu borbe protiv okupatora, koja je ujedno i jedini put ka njegovom oslobođenju. Uspeši ovog partijskog rada već tada se pojavljuju. Počela je izvesna diferencijacija i kolebanje jednog dela masa, što je postepeno slabilo uticaj okupatora i domaćih izdajnika. Ovakvo stanje omogućilo je da se preduzmu šire organizacijske i političke mere za sazivanje Osnivačke skupštine NOO za Kosovsko-metohijsku oblast. Tako je 31. decembra 1943. i 1. januara 1944. u Bunjaju odužano zasedanje Oblasnog NOO, uz učešće 51 delegata iz svih krajeva Kosova i Metohije. Odluke donesene na ovom zasedanju imale su veliki značaj u daljem okupljanju masa i razvoju borbe protiv okupatora i njegovih slugu.

U toku januara je od šiptarskog bataljona »Bajram Curi« i albanskog bataljona »Perljat Redžepi« formiran u Malesiji (koja je bila pod kontrolom partizana) jedan partizanski odred jačine 200 boraca. Da bi sprečio dalje jačanje narodnooslobodilačkog pokreta, neprijatelj je preduzeo deportaciju stanovništva²⁶⁸ i dejstva protiv partizana. Sredinom februara nemačke jedinice su uspele da pomenuti odred razbiju u rejonu Cafa-Degesa. Oko 80 njegovih boraca povuklo se preko Dakovice u Ljumu. Prateća četa Glavnog štaba za Kosovo i Metohiju, koju su nemački delovi napali kod Grija, prebacila se posle višednevnih borbi u rejon Gege-Husena. Na taj način su nemačke snage i balisti ponovo poseli čitavu Malesiju.

Vojvodina

Srem je u zimskom periodu 1943/44. predstavljao snažno žarište narodnooslobodilačke borbe u Vojvodini. Živa i raznovrsna aktivnost partijskih i drugih antifašističkih organizacija, masovna podrška naroda i stalan priliv novih boraca omogućili su da se već polovinom januara kod Sremske Rače formira i 6. vojvodanska brigada.²⁶⁹ Krajem januara prebačena je iz istočne Bosne u Srem i 4. brigada 16. divizije. Ona je sa 6. brigadom, 1. i 2.

²⁶⁸ Okupator je s Kosova i iz Metohije deportovao srpske porodice u logore. U Dakovici, Prizrenu i Kosovskoj Mitrovici javno je vešao komuniste, rodoljube i članove partizanskih porodica.

²⁶⁹ Iako je formacijski pripadala 36. diviziji (vojvodanskoj), zadržana je u Sremu i tek je 9. oktobra 1944. ušla u njen sastav.

sremskim odredom i Diverzantskim bataljonom Glavnog štaba Vojvodine od januara do 10. marta izvršila preko 70 napada na neprijateljske posade i delove u pokretu i izvela oko 40 diverzantskih akcija na komunikacijama.²⁷⁰

Polovinom februara, iz Nemačke gde je bila na obuci, stigla je u Srem 13. SS legionarska divizija. Prikupljena u zahvatu komunikacije Vinkovci — Sremska Mitrovica, imala je zadatak da prethodno pročešlja jugozapadni Srem, a zatim forsira Savu i produži dejstva u istočnoj Bosni protiv 3. korpusa i 16. divizije. Nastupanje njenih jedinica, kao i neprijateljskih delova iz okolnih garnizona, otpočelo je 10. marta na pravcima: Vinkovci — Vrbanja — Brčko, Račinovci — Jamena, Vrbanja — Soljani — Jamena, Tovar, rnik — Ilinci — Lipovac, Sid — Morović, Kuzmin — Bosut — Sremska Rača. Deo mornaričkih snaga iz Sremske Mitrovice kontrolisao je Savu da bi jedinicama NOVJ onemogućio povlačenje iz Srema u istočnu Bosnu.

Obavešten o pripremama neprijatelja, Glavni štab Vojvodine upotrebio je delove 4. brigade, 1. bataljona 6. brigade i 2. sremskog odreda za usporavanje neprijateljskog nastupanja, a sa ostalim jačim snagama, koje su se zatekle u jugozapadnom Sremu, odmah je otpočeo prebacivanje u Istočnu Bosnu. Prelaz preko Save izvršen je noću 10/11. marta u rejonima Sremske Rače, Jamene i Visoča. S jedinicama je prešla i veća masa stanovništva iz ovog dela Srema. Nastupajući preko jugozapadnog Srema i striktno sprovodeći naređenje »da severno od Save nema zarobljenika i da sve treba poklati«, ²⁷¹ 13. SS divizija je izvršila masovne zločine,²⁷² opljačkala i popalila mnoga domaćinstva, a rušenjem vodene brane na Bosutu poplavila velik kompleks zemljišta, čime je privredi ovog kraja nanela veliku štetu.

I u ostalim delovima Vojvodine NOP je tada zabeležio osetan napredak, naročito u severnom Banatu. U vrlo teškim uslovima za rad, novoobrazovani Okružni komitet KPJ za severni Banat uspeo je krajem 1943. da obnovi rad postojećih i stvori nove partijske i druge antifašističke organizacije. Nji-

²⁷⁰ prema obostranim podacima, izbačeno je iz stroja oko 500 neprijateljskih vojnika; zaplenjeno: 16 mitraljeza i puškomitraljeza, 10 automata, 260 pušaka, 30 pištolja, preko 20.000 metaka i druge spreme; oštećeno oko 20 lokomotiva i 90 vagona; posećeno oko 1000 telefonsko-telegrafskih stubova; uništeno: 1 tenk, 4 kamionq, 1 železnički most i 1 km pruge. Naši gubici: 24 mrtva i oko 50 ranjenih (Arhiv VII, k. 212, br. reg. 6/1, 10/3, 31/2, 43/1, 56/1, 59/1; k. 40-F, br. reg. 23/4, 43/7; k. 149-e. br. reg. 25/1, 49/1; k. 60, br. reg. l'1, 2/1).

²⁷¹ Arhiv VII, k. 9, br. reg. 28/4.

²⁷² Prema našim podacima, samo u Jameni, Moroviću, selu Bosutu i Sremskoj Rači ubijeno je preko 700 lica.

hova aktivnost bila je usmerena na razjašnjavanje ciljeva i ostvarenih rezultata NOB-a, na raskrinkavanje mera i postupaka okupatora i kvislinga. Oslobođilačkom pokretu sve više prilaze i pripadnici nacionalnih manjina; zapaženo je vidnije pristupanje mađarske nacionalne manjine u kikindskom i kneževačkom srezu. U velikom broju sela u severnom Banatu stvorene su grupe boraca (trojke, petorke), koje su izvodile manje akcije i vršile likvidaciju izdajnika.

Situacija u južnom Banatu bila je drukčija. Južnobanatski NOP odred nalazio se još uvek u Rumuniji, u rejonu Karnijaka i Nejdaš-Saska. On je tamo razvio političku aktivnost u narodu, najživlju oko Zlatice, gde živi jugoslovensko stanovništvo. Međutim, 6. januara 1944. bio je napadnut od oko 1000 rumunskih vojnika i žandarma. Izgubivši 20 boraca, on se prebacio u Banat i razmestio u rejonu Kusića i jedno vreme potpuno se pasivizirao.

Krajem 1943, posle prebacivanja glavnine 3. bačko-baranjskog NOP odreda u Srem, u Bačkoj je nastao privremeni prekid u izvođenju oružanih akcija, ali ne i zastoj u pripremama za dalju borbu. Konsolidovao se, mada sporo, rad partijskih i drugih antifašističkih organizacija. Krajem januara 1944. iz Srema se povratila jedna grupa 3. bačko-baranjskog odreda. Akcije ove grupe imale su vidan moralno-politički odjek u narodu, u prvom redu kod srpskog stanovništva. Grupa je do 20. februara prebacila u Srem oko 160 novih boraca.

U zimskom periodu 1943/44. narodnooslobođilački pokret u Srbiji, a naročito u južnoj Srbiji i Sremu, postigao je značajne uspehe. Formirano je šest novih brigada, koje su zajedno s partizanskim odredima uspele da odole napadima brojno i tehnički nadmoćnih neprijateljskih snaga, očuvaju svoju živu snagu i neprijatelju nanesu teže gubitke. Saobraćaj neprijatelja na komunikacijskim pravcima Vinkovci — Beograd i Beograd — Niš — Skoplje bio je povremeno otežavan. Rasturene su mnoge kvislinške opštine. Proširena je oslobođena teritorija u južnoj Srbiji i Sremu, odakle se, kao sa operativnih oslonaca, oslobođilačka borba sve više prenosila i u druge delove Srbije. Stvoreni su uslovi da se borba u narednom periodu još šire razvije.

DEJSTVA U ISTOČNOJ BOSNI

Obrana slobodne teritorije

Neposredno posle neuspelog napada na Tuzlu (17—20. januara 1944) jedinice 3. korpusa dobile su zadatak da se najpre popune i srede, a potom pristupe čišćenju slobodne teritorije od četnika i ustaša i rade na učvršćenju narodne vlasti.

U rejonu Sokolovića su 27. divizija i Romanijski odred vodili neprekidne borbe s neprijateljem koji je iz Rogatice i Sokoca vršio ispade prema slobodnoj teritoriji radi obezbeđenja železničke pruge Sarajevo — Višegrad i drumu Sarajevo — Han-Pijesak — Zvornik. Druga krajiška brigada ove divizije i Romanijski odred napali su noću 13/14. februara 24. bataljon l.ustaške brigade u Rogatici, ali napad nije uspeo zbog intervencije neprijateljskih delova s pravca Sokoca i Prače i zbog visokog snega koji je ometao manevar jedinica.

Na Majevidi, u Posavini i u Trebavi nalazile su se 16 (vojvođanska) i 17. divizija (bez 6. brigade koja je bila u rejonu Srebrenice). Šesnaesta divizija, pošto je izvršila koncentričan napad na četnike u Trebavi, koji su se, izbegavajući borbu, povukli prema Doboju, uništila je 18. februara ustaška uporišta u Brijesnici i Gračanici, porušila most na Spreči kod Karanovca i železničku prugu od Gračanice do Lukavca, zatim se razmestila istočno od Gračanice, u rejonu Čekanići — Seona — Srebrnik.

U to vreme u Posavini su se aktivirali četnici, kao i ustaška milicija, koja je uspostavila svoja uporišta u Ratkovićima i Čeliću. Prva brigada 16. divizije, koja se nalazila na Majevidi, 24. februara samoinicijativno je napala posadu Čelića i zauzela mesto, ali se, zbog protivnapada milicije i intervencije nemačkih delova i ustaša iz Brčkog i četnika iz Mirosavaca, morala povući. Ova uporišta su sada ojačana jednom nemačkom četom i izvesnim brojem četnika. Sutradan, po pristizanju glavnine 16. divizije, napad na posadu Čelića je obnovljen. Ohrabren uspehom od prethodnog dana, neprijatelj je izvršio ispad, ali je dočekan snažnom vatrom, sprečen da se povрати u rovove i potpuno razbijen.²⁷³

S obzirom na to da je predstojalo upućivanje snaga NOVJ u Srbiju i da je u tom zadatku, prema zamisli Vrhovnog štaba, trebalo, delom snaga, da učestvuje i 3. korpus, Stab 3. korpusa je početkom marta reorganizovao svoje jedinice i tako je sada pod svojom komandom imao pet divizija (od kojih dve vojvođanske) i nekoliko partizanskih odreda.²⁷⁴ Stab korpusa je

²⁷³ U toj dvodnevnoj borbi, prema našim podacima, poginulo je 115, ranjeno 20 i zarobljeno 55 nemačkih vojnika, ustaša i četnika, dok je 16. divizija imala 37 mrtvih i 39 ranjenih (Arhiv VII, k. 951, br. reg. 5/3 i 59/3; k. 964, br. reg. 7/4).

²⁷⁴ Trećeg marta 1944. formirana je 36 (vojvođanska) a 10. marta 38. divizija. U sastav 36. divizije ušle su 3, 5. i 6. brigada; u 16. diviziji ostale su 1, 2. i 4. brigada; u sastav 38. divizije ušli su 17. majevička i 18. hrvatska brigada. Majevički, Tuzlanski i Posavsko-trebavski NOP odred. Devetog marta u rejon Kalinovika stigle su i dve italijanske brigade iz sastava partizanske divizije »Garibaldi« koje je Vrhovni štab dodelio 3. korpusu; jedna je ušla u sastav 17. a druga u sastav 27. divizije.

zatim naredio divizijama i odredima da razviju što življu aktivnost na svojim operativnim područjima, da i dalje rade na razbijanju četnika i ustaške milicije, na uspostavljanju i učvršćivanju organa narodne vlasti, na popuni, vojničkom i organizacionom učvršćenju novoformiranih jedinica, da bi se ove kroz manje akcije pripremile za veće borbe. Posebna pažnja je posvećena organizaciji operacijske osnovice za prodor u Srbiju. Tako je 17. divizija (6. i 15. brigada i Srebrenički NOP odred)-⁷⁵ kontrolisala dolinu srednjeg toka Drine, uništavala četničke i ustaške grupe i radila na uspostavljanju narodne vlasti na prostoriji Srebrenica — Skelani — Bratunac — Drinjača — Nova Kasaba. Krajem marta ona je u dva maha, kod Peći i Bratunca, razbila i preko Drine odbacila četnike koji su iz Srbije bili prešli u Bosnu. U prvoj polovini aprila jedna grupa četnika ipak je uspela da se, prešavši Drinu, spoji sa delovima četničkog Romanijskog korpusa. Trinaestog aprila je Štab 17. divizije uputio 15. brigadu da u sadejstvu s Romanijskim odredom uništi ovu grupu četnika u rejonu Sokolovića, ali su se ona, ne sačekavši napad, povukla ka Rogatici i Sokocu. Brigada se 23. aprila povratila u sastav svoje divizije, pošto je na jugozapadnim padinama Devetaka 17. aprila odbila napad oko 500 nemačkih vojnika i četnika s pravca Sokoca i Rogatice.

Dvadeset sedma divizija (2. krajiška, 16. i 19. brigada i Jahorinski odred) pomerila se na prostoriju Kalinovik — Foča — Goražde gde je 11. marta smenila 5. diviziju koja je po naređenju Vrhovnog štaba upućena na Sandžak radi priprema za prodor u Srbiju. Zadatak ove divizije bio je da dejstvima u zahvatu železničke pruge Sarajevo — Višegrad ometa saobraćaj i održava vezu sa 29. divizijom (hercegovačkom) na odseku Kalinovik — Nevesinje i s jedinicama 2. korpusa u Sandžaku. U toku marta i aprila ona je vodila teške borbe s četnicima i delovima 7. SS divizije koji su, u cilju obezbeđenja komunikacija, vršili česte ispade iz Sarajeva i Nevesinja ka Kalinoviku i iz Sarajeva ka Goraždu. Zbog slabe ishrane i nedostatka municije, 27. divizija se 29. aprila, preko Treskavice i Jahorine, povratila na Romaniju (rejon Rakova Noga — Medojevići — Zunovi).²⁷⁶

²⁷⁵ Posle napornog marša iz rejona Kalinovik — Foča preko Ustiprača i Sokolovića, početkom aprila je italijanska brigada »Garibaldi«, u veoma teškom stanju, stigla u sastav 17. divizije i bila dodeljena 6. brigadi kao njen 5. bataljon.

²⁷⁶ Od 6. aprila je njena 16. brigada s jednim bataljonom 2. krajiške brigade ostala u Šćepan-Polju u zaštiti divizijske bolnice, dok je italijanska brigada »Garibaldi« uskoro, zbog epidemije tifusa, svedena na oko 450 ljudi nesposobnih za borbu i pokret, koji su takode ostali na lečenju u Šćepan-Polju.

Šesnaesta i 36. vojvođanska i 38. divizija zadržane su na Majevidi, u Semberiji, Posavini i Trebavi radi čišćenja ove prostorije od četnika i ustaša, otežavanja neprijateljskog saobraćaja na komunikacijama Doboj — Tuzla — Zvornik i Tuzla — Brčko i održavanja veze s jedinicama NOVJ u Sremu.

Kada je, 12. marta, 27. puk 13. SS legionarske divizije sa svojim ojačanjima izbio širokim frontom na Savu i odmah počeo pripreme za forsiranje reke, a 28. puk sa ostalim divizijskim delovima izbio u Brčko,²⁷⁷ plan 13. SS divizije bio je: forsirati Savu i ovladati Semberijom, Posavinom i Majevidom, obezbediti privrednu eksploataciju ovih oblasti i nesmetan saobraćaj, mobilisati muslimanski živalj i sprečavati svaki pokušaj prodora jedinica NOVJ preko Drine u Srbiju.

Obaveštene o nameri 13. SS divizije da pređe u istočnu Bosnu, jedinice 3. korpusa i Glavnog štaba Vojvodine zauzele su sledeći raspored: 4. brigada 16. divizije sa 2. sremskim NOP odredom, jednom četom 1. sremskog odreda (neposredno po prelasku iz Srema) i Mačvanskim NOP odredom, koji se nalazio u Semberiji, posela je položaje za odbranu na desnoj obali Save, od ušća Drine do Crnjelova; levo od nje, zaključno do Brezovog Polja, nalazila se 2. brigada 16. divizije, dok je 1. brigada bila u drugom ešelonu, u rejonu Maleševci — Puškovac — Mirošavci. Treća brigada 36. divizije posedala je rejon Vražići — Zovik — Gornji Rahić, a 5. brigada rejon Navioči — Miladići — Humci, gde je u njen sastav ušao 1. bataljon 6. brigade (koja je i dalje ostala u Sremu). Trideset osma divizija bila je u formiranju. Stab divizije sa 17. brigadom nalazio se u rejonu Brđani — Donja Krčina, a ova brigada je nekoliko dana kasnije posela položaje na liniji Janja — Donja Trnova. Osamnaesta brigada s Posavsko-trebavskim odredom bila je u Posavini, gde je trebalo formirati 3. brigadu 38. divizije. Plan odbrane ovih snaga bio je: izbegavajući frontalne borbe, veštim manevrom i udarima na bokove uništavati živu silu neprijatelja i ne dozvoliti mu da ovlada slobodnom teritorijom u istočnoj Bosni.

Napad 13. SS divizije otpočeo je 14. marta. Posle snažne artiljerijske pripreme, oko 7 časova, 27. puk je forsirao Savu kod Sremske Rače i Brezovog Polja. Ali je istovremeno nadiranje glavnine 13. SS divizije, pravcem Brčko — Čelić, prinudilo 16. diviziju, iako je uspešno odolevala kod Bosanske Rače i Brezovog Polja, da se povuče na liniju Zagoni — Zabrđe — Koraj. Tada su se Mačvanski i 2. sremski odred, duž leve obale

²⁷⁷ Ta divizija je imala 27. i 28. brdski puk, 13. SS artiljerijski puk, pet samostalnih bataljona i nekoliko četa — u svemu oko 19.000 ljudi. Komandni kadar sačinjavali su Nemci, a borački muslimani i Hrvati, većinom iz Bosne i Hercegovine, i delom Šiptari.

Drine, povukli ka Bijeljini i Janji. Pritisak na jedinice 16. divizije popustio je tek pošto su neki delovi 13. SS divizije bili upotrebljeni i prema 36. diviziji, koja je, po naređenju Štaba korpusa, 17. marta sa zapada napala bok nemačkih snaga na odseku Čelić — Dubravice. Do 18. marta je 13. SS divizija obrazovala i konsolidovala mostobran na liniji Drina — Bijeljina — Gornji Dragaljevac — Koraj — Čelić — Brčko, gde je i zastala. Da bi izbegla suvišne gubitke, 16. divizija se tada povukla na liniju Muslimanski Janjari — Prokoš (trigonometar 339) — Goduš (kota 446) — Udrigovo (trigonometar 562) — Zutavka (kota 532), dok je 36. divizija sa 18. brigadom 38. divizije²⁷⁸ i dalje ostala na liniji Vražići — Zovik — Gornji Rahić. Zadržana na liniji mostobrana, 13. SS divizija je desetodnevni zastoj iskoristila za izviđanje, za popunu i sređivanje jedinica i za pljačku i zločine nad civilnim stanovništvom, a zatim produžila nastupanje prema Majeveci i u borbi od 1. do 8. aprila potisnula 36. diviziju s njenih položaja.²⁷⁹

Ceneći situaciju, Stab 3. korpusa je pretpostavio da je moguć napad 3. domobranske lovačke brigade iz Tuzle ka Loparima radi spajanja sa glavnom 13. SS divizije, pa je izvršio izvesno pregrupisanje snaga. Tako je 17. brigada 38. divizije 9. aprila posela nove položaje na liniji Humci — Sitari — Jasenica — Srebrnik, pošto je 16. divizija preduzela njene položaje na liniji Janja — Donja Trnova. Trideset šesta divizija povukla se 10. aprila iza levog krila 16. divizije, na liniju Osjenjak (kota 418) — Kameniti breg (trigonometar 446) — Zivkovo brdo (kota 336) — Volujak (kota 423) — Jašterik (kota 483), postavivši tri bataljona na liniju Vukosavci — Labucka — Zlo Selo, kako bi obezbedila pozadinu s pravca Tuzle.

Trinaesta SS divizija prešla je 12. aprila u opšti napad i odbacila 16. i 36. diviziju ka Jelici. Sutradan je i 3. domobranska lovačka brigada iz Tuzle nastupila prema Jelici. Da bi se izbegle frontalne borbe s nadmoćnim neprijateljem i eventualno okruženje na Jelici, Stab 3. korpusa je 13. aprila naredio da se 16. i 36. divizija povuku Dreko druma Tuzla — Zvornik na prostoriju Birač — Srebrenica, a 38. divizija i dalje zadrži na Majeveci. Zahvaljujući brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti, neprijatelj je prodro u istočnu Bosnu, iako zadržavan jednome-sečnim otporom naših jedinica, koje su, pored ostalog, trpele veliku oskudicu u municiji.

²⁷⁸ Osamnaesta brigada 38. divizije, s Posavsko-trebavskim odredom i grupom pozadinskih radnika, sredinom aprila je upućena u srednju Bosnu, gde je stavljena pod komandu 11. divizije 5. korpusa.

²⁷⁹ Na najokrutniji način su čitava naselja pretvorena u pusta zgarišta i ruševine, naročito ona iz kojih je veći broj ljudi bio u NOVJ, kao: Trnova, Jablanica, Vražići itd. Nisu bili pošteđeni ni žene, ni deca, ni teški ranjenici u skloništima u Jablanici i Donjoj Trnovi.

Pokušaji prelaza 16. i 17. divizije preko Drine u Srbiju Vrhovni štab je 21. aprila naredio Štabu 3. korpusa da dve divizije uputi preko Drine u Srbiju da olakšaju nastupanje 2. i 5. divizije iz doline Ibra ka liniji

Suvobor — Maljen — Medvednik. Zapovešću Štaba korpusa od 24. aprila ovaj zadatak je poveren 16. i 17. diviziji, s tim da forsiranje Drine izvrše između Bajine Bašte i Drinjače. Štab korpusa je 25. aprila održao u Vlasenici sastanak sa štabovima 16. i 17. divizije, detaljno im izložio situaciju u Srbiji, formirao jedinstvenu komandu obeju divizija i dao potrebna objašnjenja. Zadatak 17. divizije bio je da forsira Drinu kod Bajine Bašte, produži dejstvo ka istoku i u rejonu Duba zatvori pravac Užice — Bajina Bašta, a zatim nastupa ka Kosjeriću i drumu Užice — Valjevo. Šesnaestoj diviziji bilo je naređeno da forsira Drinu na odseku Bratunac — Drinjača, oslobodi Ljuboviju i, obezbeđujući se delom snaga s pravca Krupnja, nastupa preko Pečke ka putu Valjevo — Loznica. Dve brigade 36. divizije trebalo je da iz rejona Paprača — Kusonje napadnu posadu Zvornika (pošto prethodno, severno od Snagova, poruše i zapreče komunikaciju Tuzla — Zvornik) a jedna brigada s linije Devanje — Novo Selo kontroliše Drinu i saobraćaj na drumu Ljubovija — Zvornik i na taj način obezbeđuje prelaz od moguće intervencije neprijatelja sa severa. Pripreme je trebalo završiti do 28-og a prelaz izvršiti noću 28/29. aprila.

Sve tehničke pripreme za prelaz — i pored teškoća zbog nedostatka tehničkih sredstava i zbog visokog vodostaja Drine — ipak su završene na vreme. Ali do prelaza nije došlo, jer se situacija iznenada pogoršala. Na osnovu prikupljenih podataka, neprijateljska komanda je, izgleda, otkrila namere Štaba 3. korpusa, pa je brzo reagovala. Još 25. aprila, jaki izviđački delovi 13. SS divizije na pravcu Prnjavor — Rakino Brdo napali su 5. brigadu 36. divizije, dok je artiljerija iz Caparda tukla koncentraciju 3. brigade u rejonu Podborogovo — Matkovac — Osmaci. Sutradan je jedan ojačani puk 13. SS divizije prešao Spreču i energičkim nadiranjem na pravcima Capardi — Zidonje — Paprača i Prnjavor — Rakino Brdo — Brainci prinudio 36. diviziju da odustane od napada na Zvornik, povuče se na desnu obalu Drinjače i, za odbranu, posedne položaje na liniji Pobedarje — Stolica — Begovići — Gradina — Betanj. Istovremeno sa 13. SS divizijom, 3. domobranska brigada, ojačana jednim bataljonom iz 13. SS divizije, preduzela je nastupanje pravcem Tuzla — Stupari — Kladanj i već 27. aprila ušla u Šekoviće. Pošto je kod Begovića i Gradine slomio otvor delova 3. brigade i iskoristio nedovoljnu budnost 5. brigade 36. divizije, neprijatelj je 28. aprila delom snaga prodru u Vlasenicu. Da bi se spojili sa delovima 13. SS divizije i sprečili prelaz

jedinica 3. korpusa u Srbiju, 27. aprila su dva bataljona iz 7. SS divizije nastupili iz Rogatice i Sokoca ka Srebrenici i Vlasenici. Njihovo nadiranje usporavali su delovi 27. divizije, koja je baš tada pristizala u Sokoloviće s prostorije Kalinovik — Foča — Goražde.

Iz Posavine i Semberije morala se povući i 38. divizija (Stab divizije sa 17. brigadom). Odstupajući pod borbom ka drumu Tuzla — Zvornik, ona je 20. aprila spasla deo ranjenika iz bolnice u Donjoj Trnovi. Prešavši drum i Spreču kod Kalesije, ona se, posle kraćeg odmora, zajedno sa 36. divizijom, povukla na desnu obalu Drinjače i posela, za odbranu, položaj Jeleč — Korijen.

Usled ovakvog razvoja situacije, Stab 3. korpusa je odlučio da odustane od prelaza u Srbiju i, da bi sprečio okruženje na uskoj prostoriji Drina — Zepa — Vlasenica — Drinjača, naredio jedinicama izvlačenje po određenim pravcima. Sedamnaesta divizija povlačila se usiljenim maršem iz rejonu Skelani — Faković pravcem Srebrenica — Milići — Kraljeva gora. Posle napornog tridesetochasovnog marša, ona je u toku 28. aprila vodila ogorčenu borbu sa delovima 7. SS divizije na Kraljevoj gori i ovladala linijom kota 1148 — Zeženica (trigonometar 1222) — kota 1182, a neprijatelj je u toku noći odbio više njenih juriša i zadržao u svojim rukama centralni položaj Karaulu. Situacija se 29. aprila pogoršala: neprijatelj je iz Han-Piješka prodro do Ploče (3 km južno od Vlasenice) i tako zatvorio sve prelaze preko drumu Han-Pijesak — Vlasenica, a potom sa pristiglim ojačanjima, uz snažnu podršku artiljerije, potisnuo delove 17. divizije na polazne položaje.²⁸⁰ Pošto nije bilo nikakvih izgleda za proboj preko drumu Han-Pijesak — Vlasenica, 17. divizija se, po odobrenju Štaba korpusa, povukla u rejon Nurići — Vrsinje, gde je zanoćila radi odmora. U zoru 30. aprila, kada je primećena jedna neprijateljska kolona u pokretu s pravca Džila i Rupovog Brda ka Nurićima, naređen je pokret jedinica. U teškoj borbi u Ravnoj Gori, gde se naročito istakla 15. majevička brigada, 17. divizija je odbacila delove 7. SS divizije ka Lisini i tako uspela da se probije preko Sokoliće (kota 880) i Barica (zapadno od Device, trigonometar 1336) u rejon Podžeplje — Krivače — Džimrije, a zatim noću 2/3. i 3/4. maja, preko Devetaka, Žljebova i puta Sokolac — Vlasenica, uputi na prostoriju Vrapci — Kruševci — Mangurići — Zunovi.²⁸¹

²⁸⁰ Na koti 1148 tada su ostala, odsečena, dva bataljona 6. brigade. Oni su se, preko Gornjeg Zalukovika, priključili jedinicama 16. divizije.

²⁸¹ Tu je, 5. maja, u njen sastav ušla 2. krajiška brigada, dotada u sastavu 27. divizije.

Dok je 17. divizija činila napore da se probije na Kraljevvoj gori, 16. i 38. divizija vodile su oštru borbu sa delovima 13. SS divizije i 3. domobranske lovačke brigade na Stolicama i sa dva bataljona 14. puka 7. SS divizije u rejonu Plazače. Ne uspevši da se probiju ka severu, na odseku Korijen — Supčane, divizije su, po naređenju Štaba korpusa, noću 29/30. aprila, kod Gradine, prešle preko mosta na Drinjači i uputile se ka Kladnju.

Neprijatelj sada nije uspeo da okruži jedinice 3. korpusa, ali ih je prinudio da odustanu od pokreta ka Drini i tako ne izvrše svoj osnovni zadatak — prelaz u Srbiju.

Štab 3. korpusa je nastojao da održi aktivnost svojih jedinica koje su se izvlačile i zato je doneo odluku da se zauzme Kladanj, važno ustaško uporište, koje je branilo oko 350 vojnika Kladanjske ustaške legije i jedna četa iz 13. SS divizije. Noću 3/4. maja 2. brigada i dva bataljona 4. brigade 16. divizije napali su posadu Kladnja. Obezbeđenje napada s pravca Vlasenice i Šekovića, na liniji Betanj — Trnovo — Gornji Dopasci, vršila je 1. brigada 16. divizije, a s pravca Tuzle dva bataljona 4. brigade 16. divizije, na liniji Stupari — Tarevo, i delovi 36. divizije, na liniji Matijevići — Lupoglavu. Jedinice 16. divizije, posle oštre borbe, ovladale su svima otpornim tačkama, sem bolnice koju je uporno branila četa iz 13. SS divizije. Kladanjske ustaše, najpre prinuđene da se povuku u pravcu Olova, ubrzo su se sredile i, u protivnapadu preko slabije posednutih visova, povratile u Kladanj. U ranim jutarnjim časovima jedinice 16. divizije pojačale su napad i potpuno ovladale mestom.²⁸²

Posle ovog uspeha 36. divizija je preko Caparda upućena na Majevicu da bi omogućila prelazak Glavnog štaba za Vojvodinu u Srem i uspostavila vezu sa svojom 6. brigadom. Ona je do 10. maja izbila na prostoriju Rastošnica — Caklovica — Brijest — Završje. Trideset osma divizija zadržana je u rejonu Papraća — Rakino Brdo a 16. divizija u rejonu Kladnja, radi odmora.

Štab 3. korpusa je 5. maja ponovo primio naređenje Vrhovnog štaba da dve divizije najhitnije uputi u Srbiju kao pomoć 2. i 5. diviziji koje su vodile teške borbe na Medvedniku i Maljenu. Zapovešću Štaba 3. korpusa opet su određene 16. i 17. divizija.

Šestog maja počeo je marš 16. divizije iz rejona Kladnja ka određenom odseku prelaza preko Drine (Bajina Bašta — Faković), pravcem Kladanj — Milići — Osmače. Sutradan se

asa Prema našim podacima, gubici neprijatelja su bili: oko 40 mrtvih, 5 zarobljenih i veći broj ranjenih. Naši gubici: 13 mrtvih i 26 ranjenih (Arhiv VII. k. 951. br reg. 59/3; k. 966. br. reg. 3/7: k. 969. br. reg. 10/3),

16. divizija sukobila s jakim delovima 13. SS divizije koji su držali dominirajuće položaje na liniji Sikira (trigonometar 1071)

Milici. Istovremeno ugrožena od delova 7. SS divizije s pravca Vlasenice, ona se 9. maja, preko Pijuke, povratila ka Kladnju. I već 11. maja, po naređenju Štaba 3. korpusa, upućena je na prostoriju Zivinice — Banovići da bi dejstvovala u zahvatu komunikacijskog pravca Tuzla — Doboj.

Sedamnaesta divizija bila je u pokretu ka Varešu kad je, 6. maja uveče, primila zapovest za prelaz u Srbiju.²⁸³ Smesta je obustavila marš i sa prostorije južno od Olova uputila se ka Zepi radi forsiranja Drine na odseku Stari Brod — Slap. Cestu Sokolac — Han-Pijesak prešla je u rejonu Čapora, 9. maja, i razmestila se u selima dalje od ceste. Njena 6. brigada, koja je trebalo da obezbedi odsek prelaza s pravca Rogatice, sukobila se u pokretu, 10. maja kod Mandre, s jačom kolonom 7. SS divizije i bila prinuđena da odstupi ka Stoboranima i na Javor. Istog dana, u rejonu Mislova, 2. krajiška brigada, napadnuta od nemačkih delova, četnika i ustaša, bila je sprečena da produži marš ka Drini. Samo je 15. brigada uspela da stigne u Zepu. Zbog ovih neprijateljskih napada i žestokog bombardovanja i mitraljiranja iz vazduha prostorije Mislovo — Džimrije — Zepa — Slap, moralo se odustati od prelaza u Srbiju, tim pre što 17. divizija, svojim oskudnim sredstvima, ne bi mogla preći Drinu u toku jedne noći.²⁸⁴

Pošto je neprijatelj i ovom prilikom sprečio izvršenje postavljenog zadatka, Štab korpusa je noću 11/12. maja ponovo vratio 17. diviziju preko drumu Han-Pijesak — Sokolac u rejon Medojevići — Dragoradi — Vladojevići — Bjelosavići, odakle je 15. maja, po naređenju Vrhovnog štaba, upućena preko Romanije, Jahorine i Zelengore u sastav 2. korpusa. Vodeći uz put borbe s nemačkim jedinicama, četnicima i ustašama, ona je, posle napornog marša, 23. maja stigla u rejon Miloševići — Orah — Plužine (u Pivskoj župi) i sutradan došla u vezu s jedinicama 2. korpusa.

Dejstva 3. korpusa

prema Majevidi,

Posavini i Semberiji

Radi pomoći 36. diviziji koja se nalazila u teškom položaju, Štab 3. korpusa je noću 16/17. maja uputio na Majevidu 16. diviziju i Štab 38. divizije sa 17. brigadom. Trideset osma divizija odmah je uhvatila vezu sa 36. divizijom, a 16. divizija je posela položaj Cage — Straža —

²⁸³ Sa 17. divizijom, na maršu preduzetom u cilju oslobođenja Vareša, nalazila se i 27. divizija. Ona je takođe vraćena i upućena ka Šekovićima.

²⁸⁴ Mogio se poverovati da je neprijatelj opet otkrio namere 3. korpusa, pošto je primećena njegova živost i na desnoj obali Drine.

Srebrnik. Pokušaj 36. divizije da se 18. maja, sa 17. brigadom 38. divizije, probije preko drumca Lopare — Tuzla pravcem Zelena kosa — Medednik (trigonometar 843), u cilju spajanja sa 16. divizijom, nije uspeo, jer su drumom krstarili tenkovi a delovi 13. SS divizije dobro zatvarali sve pravce. Zbog jakog pritiska neprijatelja na Majevidi, zamorenosti ljudstva u dotadašnjim borbama, opterećenosti velikim brojem ranjenika i oskudice u municiji, 36. divizija, s jednim bataljonom 17. brigade 38. divizije, povukla se 19. maja, kod Miljanovaca, preko drumca Tuzla — Zvornik i prešla na levu obalu Spreče. Noću 21/22. maja, na odseku Dobošnica — Puračić, na levu obalu Spreče prebacila se i 16. divizija sa 17. brigadom 38. divizije.²⁸⁵ Tako je 1. juna 3. korpus zauzimaio sledeći raspored: 16. divizija u rejonu Banovići — Podgorje — Jaruške, 36. divizija u rejonu Paprača — Podborogovo — Rakino Brdo, 27. divizija⁸⁶ (bez 16. brigade) na prostoriji Birač — Srebrenica i 38. divizija u rejonu Bijelopolje — Javor — Bunarić.

Dejstvujuci u duhu opšte direktive Vrhovnog štaba: pojačati aktivnost svih jedinica NOVJ protiv neprijatelja da bi se olakšao položaj 1, 5. i 8. korpusa koji su posle vazdušnog desanta na Drvar vodili teške borbe s nemačkim snagama u zapadnoj Bosni i severnom delu Dalmacije, Štab 3. korpusa je doneo odluku da proдре na Majevidu, u Posavinu i u Semberiju i na toj prostoriji uspostavi baze i razvije što življu političku aktivnost u narodu, koji je bio prilično zaplašen terorom neprijatelja. Prema proceni Štaba korpusa, izgledi na uspeh bili su povoljni, a bilo je čak i podataka koji su govorili da je 13. SS diviziji naređen pokret ka obali Jadranskog mora, čime bi se znatno smanjile neprijateljske snage u istočnoj Bosni.

Prema zapovesti Štaba 3. korpusa od 4. juna, nastupanje ka Majevidi otpočelo je noću 6/7. juna u tri napadne kolone: istočna kolona (36. divizija) nastupala je pravcem Capardi — Gornja Baljkovica — Kraljevići — Sapna — Teočak; srednja kolona (38. divizija) pravcem Osmaci — Jelica — Brijest — Priboj — Tobut; zapadna kolona (16. divizija) pravcem Prnjavor — Hrasno — Zlo Selo — Lopare. Mestimično odbacivši četnike i ustašku miliciju, kolone su u toku noći 7/8. juna izbile na liniju Sapna — Rastošnica — Priboj — Zlo Selo — Medednik.

²⁸⁵ Pri pokušaju prodora preko drumca Lopare — Tuzla, 17. brigada 38. divizije odvojena je od 36. divizije dejstvom neprijatelja, ali je uspela da se prebaci preko drumca i uhvati vezu s jedinicama divizije.

28 Dvadesetog maja formirana je 20. romanijska brigada od 1. bataljona 15. majevidčke brigade i dva bataljona Romanijskog odreda, tako da je imala u svom sastavu 19. birčansku i 20. romanijsku brigadu, dok je njena 16. brigada 6. aprila ostala u Pivi kao zaštitnica divizijske bolnice.

Devetog juna je jedna brigada zapadne kolone u rejonu Busije (trigonometar 847) odbila pokušaj četnika i manjih delova 13. SS divizije da s pravca Tuzle ugroze bok i pozadinu kolone, a glavnina je, sadejstvujući sa srednjom kolonom u borbi za Zajednicu (trigonometar 433), posle sedmočasovne borbe zauzela Lopare. Srednja kolona, produžujući dejstvo preko Trnjaka, napala je oko 600 četnika i dve čete iz 13. SS divizije u rejonu Kamenitog brega, zatim, udarom s fronta i obuhvatom sa istoka, razbila četničko-nemačke snage i izbila na Udri-govo. Istovremeno je i istočna kolona razbila četnike i ustašku miliciju u rejonima Teočaka, Bara i Piliće i izbila pred rudnik Ugljevik. Prikupivši snage, neprijatelj je 10. juna, uz jaku podršku avijacije i tenkova, izvršio protivnapad i povratio Lopare. Srednja kolona, istaknuta daleko ispred obe bočne kolone, morala se povući ka Jelici, pred opasnošću da bude odsečena ovim uklinjenjem neprijatelja koji je u toku dana ovladao linijom Lopare — Zajednica — Priboj. Primećeni su i pokreti jačih neprijateljskih snaga iz Bijeljine ka Janji i od Tuzle ka Požarnici.

Štab 3. korpusa je uvideo da se na prostoriji Tuzla — Bijeljina — Brčko, suprotno ranijim podacima,²⁸⁷ ipak nalazi glavnina 13. SS divizije, pa je odlučio da svoje snage ne upušta u odsudne bitke s nadmoćnim neprijateljem, već da ih, preko Jelice, izvuče na levu obalu Spreče. Šesnaestu i 36. diviziju usmerio je ka Ozrenu i dolinama Krivaje i Spreče, a 17. majevičku brigadu 38. divizije ka Papraći i Srebrenici. Šesnaesta divizija je 19. i 20. juna napala jedan nemački policijski bataljon, manji broj nemačkih vojnika iz 13. SS divizije, ustašku miliciju i četnike u uporištima u Hrgi, Vozući, Ribnici i na železničkoj stanici Stjepin Han, duž železničke pruge Olovo — Zavidovići. Obezbeđujući ovu akciju s pravca Ozrena, 36. divizija je razbila četnike i ustašku miliciju u rejonu Orahovica — Brijesnica. Obe divizije su zatim napale i delom razbile četnički Ozrenski korpus, čiji su se ostaci povukli u nemački garnizon Doboj.

U to vreme je 27. divizija napadala četničke grupe i ustašku miliciju u dolini Spreče i na prostoriji Srebrenica — Vlasenica — Han-Pijesak. Njena 20. brigada sa 17. brigadom 38. divizije napala je 19. juna 22. i 24. ustaški bataljon i ustašku miliciju u Srebrenici. Ovaj napad nije uspeo, a jedinice su pretrpele osetne gubitke, zbog premorenosti ljudstva u stalnim marševima, slabe pripreme i organizacije napada, netačnih po-

²⁸⁷ U borbi za Lopare zaplenjena je zapovest iz koje se videla odluka neprijatelja: snagama s Majevice i iz Tuzle zatvoriti komunikaciju Tuzla — Zvornik, nabaciti 3. korpus na Drinu i tu ga uništiti dejstvom sa severa i zapada.

dataka o jačini neprijatelja, nedovoljne opreznosti. Zatim je 27. divizija dobila zadatak da dejstvuje na komunikaciji Sokolac — Han-Pijesak — Vlasenica, a 17. brigada s Mačvanskim i Srebreničkim NOP odredom zadržana je na prostoriji Srebrenica — Bratunac — Milici.

Nemci su u istočnoj Bosni, pre svega, želeli da unište ili bar za duže vreme onemoguće jedinice 3. korpusa i ne dozvole da istočna Bosna postane operacijska osnovica jačih snaga NOVJ koje bi pokušale da prodru u Srbiju. Stoga je, za zaštitu nemačkih privrednih interesa i za rešavanje operativnih zadataka na ovoj teritoriji, pored ostalih nemačko-ustaških snaga i četnika, upotrebljena jaka i sveža 13. SS divizija. Protiv 3. korpusa ona je vodila dobro pripremljene akcije, kombinovane s prinudnom mobilizacijom sposobnog ljudstva, s masovnim terorom i zločinima nad civilnim stanovništvom, pljačkom imovine, razaranjima i pustošenjima, i dvaput ga sprečile da se probije u Srbiju i sadejstvuje 2. i 5. diviziji. Korpus je često vodio oštre borbe sa brojno i tehnički nadmoćnim neprijateljem, pod vrlo teškim vremenskim i drugim uslovima, bez dovoljno municije, hrane i drugih potreba. Izbegavajući frontalne borbe i vršeći duge marševe, praćene zbegovima naroda i povorkama teških ranjenika, jedinice 3. korpusa pokazale su visok moral i lepe primere hrabrosti u zaštiti zbegova i bolnica. U istočnoj Bosni su tada obrazovane dve nove divizije, pa je odlukom Vrhovnog štaba od 1. jula formiran 12. korpus NOVJ, sastava: 16. i 36. divizija.

DEJSTVA U CRNOJ GORI, SANDŽAKU I HERCEGOVIM

Krajem novembra 1943. na operativnom području 2. udarnog korpusa (u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini) nalazile su se sledeće neprijateljske snage: nemačka 181. pešadijska i 7. SS divizija »Princ Eugen«, jedan puk italijanskih fašista (po jedan bataljon u Cetinju, Nikšiću i Podgorici i manji delovi u drugim garnizonima), oko 10.000 četnika Draže Mihailovića i neutvrđen broj ustaša, domobrana i muslimanske milicije. Te snage su držale veća mesta i važne tačke u zahvatu glavnih komunikacija, naročito na pravcu Podgorica — Nikšić — Trebinje — Bileća i duž jadranske obale. U težnji da učvrste svoj položaj u Crnoj Gori, nemački okupatori su formirali kvislinšku Narodnu upravu u Cetinju,²⁸⁸ a četnike sve više upotrebljavali u borbama protiv snaga 2. korpusa.²⁸⁹

²⁸⁸ U proglasu koji je Narodna uprava uputila narodu Crne Gore i Boke ističe se da je njen zadatak »krajnja lojalnost i ispravnost prema nemačkoj oružanoj sili, borba do kraja protiv komunista...« (Zbornik,

Raspored snaga 2. korpusa u to vreme bio je sledeći: 29. divizija (10, 2. i 3. brigada — kasnije 10, 11. i 12. brigada) u Hercegovini, 2. proleterska divizija (2. proleterska, 2. dalmatinska, 1. šumadijska i 3. sandžačka brigada) držala je dolinu Lima, dok je slobodnu teritoriju istočnog dela Crne Gore, do doline Zete, obezbeđivala 3. divizija (4. i 5. proleterska i 6. crnogorska brigada). Osim toga, delovi 5. krajiške divizije, na liniji Nova Varoš — Bistrica, štitali su slobodnu teritoriju od upada neprijatelja s Javora i Zlatibora. Novoformirana 4. sandžačka brigada (pod neposrednom komandom Glavnog štaba za Sandžak) nalazila se u rejonu Borje — Zavajit — Zlatni Bor. Tih dana je bila u toku reorganizacija italijanskih divizija »Vencija« (Venezia) i »Taurinense« (Taurinense) i formirana je partizanska divizija »Garibaldi«. ²⁹⁰ Pod komandom 2. korpusa bilo je i osam odreda: Južnohercegovački, Severnohercegovački, Durmitorski, Nikšićki, Lovčenski, Zetski, Komski i Bjelopoljski NOP odred. ²⁹¹ Na oslobođenoj teritoriji postojale su i komande mesta s posadnim četama, seoskim stražama i preko 70 radnih četa.

Početak decembra je nemačka komanda privlačila snage za zimske operacije u Sandžaku i istočnoj Bosni, vršeći intenzivno izvidanje iz vazduha duž komunikacije Sjenica — Prijepolje — Pljevlja — Čajniče — Foča. Dok je u ostaloj Crnoj Gori vladalo relativno zatišje, dotle je u rejonima Velimlje — Vilusi, Dolovi — Klobuk, Vilusi — Grahovo 29. divizija, koja je krajem novembra vodila oštre borbe protiv delova 7. SS divizije, ²⁹² razvila živu borbenu aktivnost protiv hercegovačkih četnika.

Udarina grupa bataljona iz 3. divizije ²⁹³ nalazila se u pokretu preko reke Zete prema četničkim uporištima u Katunskoj nahiji i Crmnici. Krajem novembra i početkom decembra ona

tom III, knj. 6, dok. br. 125, str. 250; Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta SKJ, inv. br. 4870/IV).

²⁸⁸ I to sve više u nemačkim uniformama, pod komandom nemačkih oficira, uz podršku nemačke artiljerije.

²⁹⁰ Tri brigade od po 1.300 ljudi. Od 5.000 Italijana koji su izjavili da ne žele nastaviti borbu stvoreno je više radnih bataljona.

²⁹¹ Odredi su bili različite jačine: 4—6 bataljona. Njihovo ljudstvo je popunjavalo brigade. Od Komskog odreda će 3. januara nastati dva — Komski i Kolašinski NOP odred, a kasnije će se formirati Pljevaljski i Bokeljski NOP odred.

²⁹² Jedinice te divizije bile su u pokretu preko Gacka i Kalinovika ka istočnoj Bosni.

²⁹³ Udarina grupa je formirana 13. novembra 1943. od dva bataljona 4. brigade i jednog bataljona 5. brigade.

je vodila uspješne borbe protiv četnika i nemačkih delova u zahvatu komunikacije Rijeka Crnojevića — Podgorica i nanela neprijatelju osetne gubitke.²⁹⁴

Za vreme prodora 1. brdske divizije preko Sandžaka u istočnu Bosnu, jedinice 2. korpusa vodile su oštre borbe protiv nemačkih i četničkih snaga. Da bi onemogućio dublji prodor nemačkih trupa na pravcima Pljevlja — Mojkovac i Prijepolje — Mojkovac, Stab 2. korpusa je naredio 3. diviziji da delom snaga interveniše ka Bijelom Polju i Sahovićima. U borbama od 10. do 13. decembra dva bataljona 4. proleterske i dva bataljona 6. crnogorske brigade, s Komskim i Bjelopoljskim odredom, ovladali su Bijelim Poljem i izbili na liniju Kovren — Grab — Slatina. Posle borbi oko Bijovog groba i Bijele trle. Bjelopoljski odred je 21. decembra ušao u Brodarevo,²⁹⁵ a delovi 3. sandžačke brigade ovladali su rejonom Kosanice i Mataruga,²⁹⁶ zatim, 31. decembra, s linije Kozice — Vrulja — Katabun — Lijeska odbili nemačko-četnički napad iz Pljevalja.

U dolini Zete i Morače delovi 3. divizije izvodili su diverzantske akcije na komunikacijama Podgorica — Nikšić i Podgorica — Kolašin, kao i na komunikaciji Berane — Peć. Osim toga, napadali su četnike u rejonu Prekobrda i Kuča. Udarne grupa je prešla komunikaciju Rijeka Crnojevića — Cetinje i 13. decembra napala posadu u Brčelima i uništila je, a potom oslobodila veći broj rodoljuba iz tamošnjeg koncentracionog logora.²⁹⁷

Posle povlačenja delova 1. brdske divizije s Tare, 2. korpus je pojačao aktivnost duž komunikacija i protiv četnika koji su, naročito u Sandžaku i Boki, sprovodili prisilnu mobilizaciju za svoje jedinice. Krajem decembra 1943. Štab 2. korpusa je, u duhu direktiva Vrhovnog štaba, posvetio pažnju i drugim pitanjima: učvršćenju narodne vlasti i opštoj konsolidaciji oslobođene teritorije, objašnjavanju značajnih odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a, oživljavanju ideološko-političkog i kulturno-prosvetnog rada u jedinicama.²⁹⁸ U Kolašinu je 30. decembra

²¹⁴ Prema našim podacima, izbačeno je iz stroja 130 nemačkih vojnika i 150 četnika, dok je Udarne grupa imala 16 mrtvih i 20 ranjenih. (Zbornik, tom III, knj. 6, dok. br. 143, str. 291 i 292; dok. br. 150, str. 310.)

²⁹⁵ Nemačke snage su, međutim, već 24. decembra ponovo prodrle u Brodarevo (s jačom motorizovanom kolonom).

²⁹⁶ Nemački delovi su se 19. decembra povukli sa Tare u pravcu Pljevalja (Zbornik, tom III, knj. 6, dok. br. 182, str. 383).

²⁹⁷ Prema našim podacima izbačeno je iz stroja 60 nemačkih vojnika, 68 italijanskih fašista i 13 četnika, dok su gubici Udarne grupe 1 mrtva i 7 ranjenih (Zbornik, tom III, knj. 6, dok. br. 170, str. 360.)

²⁹⁸ U tom cilju je izdato Uputstvo o političkom i kulturnom radu sa borbama, a pri divizijama su formirani politodeli.

obrazovana 7. crnogorska udarna brigada (sastava: četiri bataljona — oko 600 boraca) i uključena u sastav 3. divizije.

Jedinice 29. divizije vodile su česte borbe s nemačko-četničkim delovima u širem zahvatu komunikacije Risan — Grahovo — Bileća — Gacko. Deseta brigada, s Nikšićkim odredom, bila je delom orijentisana prema Crkvicama a delom ka Lastvi, 3. brigada ka rejonu Bileće a 2. brigada prema Gacku. Usled jednovremenog dejstva jačih nemačko-četničkih snaga od Trebinja i Bileće prema Lastvi i Vilusima, sredinom decembra, 10. brigada je, posle višednevnih borbi, bila prinuđena da se povuče u širi rejon Velimija. U Vilusima je uspostavljen nemačko-četnički garnizon jačine do 1.000 ljudi. Treća brigada je produžila dejstva oko Bileće, a delovi 2. brigade zauzeli su Avtovac.

U cilju efikasnije borbe protiv okupatorsko-kvislinških snaga, čvršće kontrole oslobođenih područja, zatvaranja pravaca, naročito sa severa i istoka, kao i prodiranja u nove oblasti. Štab 2. korpusa je 30. decembra naredio delimično pregrupisanje jedinica. Dok su 2. proleterska i 29. divizija ostale uglavnom na ranijim područjima, 3. divizija, divizija »Garibaldi«, jedinice pod komandom Glavnog štaba za Sandžak i partizanski odredi dobili su nove zadatke. Tako je 3. divizija zauzela sledeći raspored: 4. proleterska brigada sa Bjelopoljskim odredom (na ranijim položajima) dobila je zadatak da oslobodi Brodarevo; novoformirana 7. brigada i 1. brigada divizije »Garibaldi«, istočno od komunikacije Berane — Bijelo Polje, treba da zatvaraju pravce koji od Sjenice, Rožaja i Peći izvode ka Bijelom Polju i Beranama; delovi Komskog odreda i 4. brigada divizije »Garibaldi«, u rejonu Andrijevića — Murina, imali su da obezbeđuju slobodnu teritoriju od Peći, Plava i Gusinja; dva bataljona 6. brigade, u rejonu Šahovići — Slepač most, štitila su komunikaciju Bijelo Polje — Mojkovac, dok su ostali njeni bataljoni napadali četnike u rejonu Mateševa; 5. brigada, u rejonima severno od Podgorice i Danilovgrada, treba da aktivnije dejstvuje duž komunikacije Podgorica — Nikšić. Udarne grupa bataljona i Lovčenski odred zadržani su i dalje u širem rejonu Cetinja s ranijim zadacima. Delovi 4. sandžačke brigade i 3. brigada divizije »Garibaldi« nalazili su se u zahvatu komunikacije Pljevlja — Gajniče, a 3. sandžačka brigada sa dva bataljona 2. brigade divizije »Garibaldi« duž komunikacije Pljevlja — Prijepolje.

U duhu direktiva i naređenja Vrhovnog štaba primljenih krajem 1943. i početkom 1944, Štab 2. korpusa je preduzeo mere

²⁹⁹ Dejstvo 4. proleterske, 7. brigade i 1. brigade divizije »Garibaldi« objedinjavao je komandant 4. brigade.

da se formira 8. crnogorska brigada i Bokeljski bataljon,³⁰⁰ kao i da se obrazuje Primorska operativna grupa za dejstva u obalskom pojasu (Boka Kotorska — Krivošije — Konavli). Zbog toga je naredio da 2. dalmatinska brigada 2. proleterske divizije izvrši pokret opštim pravcem Piperi — Bjelopavlići — Krivošije — Konavli, razbije četnike u Krivošijama, razoruža domobranske posade u Konavlima i mobiliše ljudstvo s tog područja zatim pomogne učvršćenje Bokeljskog NOP odreda, stvori uslove za formiranje Bokeljske brigade i poveže se s jedinicom 29. divizije;³⁰¹ 6. brigadu je prebacio iz rejonu Mateševo — Lijeve Rijeka — Bioče u rejon Nikšić — Vilusi — Grahovo sa zadatkom da razbije četnike, vrši mobilizaciju novih boraca, pomogne učvršćenje Nikšićkog odreda i dejstvuje na komunikacije. Najzad, naredio je da se pri Stabu korpusa organizuje oficirski kurs radi stručnog usavršavanja rukovodećeg kadra i izdao Uputstvo za održavanje i učvršćenje discipline u jedinicama.

Budući da je prema odluci Vrhovnog štaba rasformiran Glavni štab za Crnu Goru a Glavni štab za Sandžak dobio ulogu mobilizacijsko-pozadinske ustanove, to je 3. sandžačka brigada uključena u sastav 3. divizije, dok je 4. sandžačka brigada ostala i dalje pod neposrednom komandom Glavnog štaba za Sandžak.

Jedinice 2. korpusa u Sandžaku dejstvovale su protiv neprijateljskih snaga u zahvatu komunikacija i protiv onih delova koji su iz svojih uporišta povremeno vršili ispade ka slobodnoj teritoriji. Tako su, 3—5. januara, delovi 4. sandžačke brigade odbili napad nemačko-četničkih snaga iz Pljevalja ka rejonu Kakmuže — Hoćevina — Meljak, a delovi 3. sandžačke brigade i 1. bataljon 2. brigade divizije »Garibaldi« odbili napad neprijatelja na liniji Vlaka — Karoševina — Skokuće i u rejonu Bijova groba. Obe brigade, sa delovima divizije »Garibaldi«, vodile su 8—13. januara u širem rejonu Pljevalja uspešne borbe protiv nemačko-četničkih jedinica.

Na pravcima Pljevlja — Kovren, Brodarevo — Kovren i Brodarevo — Gostun nemački delovi, četnici i pripadnici muslimanske milicije izvršili su 16. januara jači ispad. I pored žilavog otpora 7. brigade na liniji Bijov grob — Slatina, oni su sutradan pred veče ovladali Ljekovinom i Gostunom, ali su, ipak, protivnapadima 7. brigade i 4. proleterske brigade prisiljeni na povlačenje. Okupatorsko-kvislinške trupe su uporno pokušavale da odbace jedinice 2. korpusa od komunikacije

³⁰⁰ Bokeljski bataljon je formiran 25. januara 1944.

³⁰¹ Druga dalmatinska brigada je početkom februara stigla u Kolašin, a u sastav 2. proleterske divizije upućena je 4. proleterska brigada iz 3. divizije (Zbornik, tom III, knj. 7, dok. br. 47, str. 115—7).

Sjenica — Prijepolje — Pljevlja — Čajniče, na kojoj je transport neprijatelja bio dosta živ. Jače snage Nemaca, četnika i muslimanske milicije napali su 6. februara 4. sandžačku brigadu i zauzeli Mejjak. Dva dana kasnije nemački delovi su se povukli, pošto su prethodno porušili mostove na Ceotini i izvršili represalije. Do kraja ferbuara nije bilo značajnijih borbi na tom delu Sandžaka.

Na prostoriji Rožaj — Čakor — Murina sredinom januara su koncentrisane jače nemačke snage i delovi muslimanske milicije, albanskih kvislinga i četnika. Jedna grupa od oko 2.000 vojnika izbila je 22. januara severoistočno od Berana, u rejon Petnjica — Godočelje — Tucanje — Trpezi, u nameri da s tih položaja napadne delove 4. proleterske brigade na desnoj obali Lima. Da bi preduhitrio neprijatelja, Stab 4. proleterske brigade izdao je naređenje 1. i 4. bataljonu da noću 22/23. januara napadnu tu neprijateljsku grupu. Iako iznenađena prvim jurišem i odbačena s položaja, ona se, pod zaštitom magle, izvukla bez većih gubitaka, zatim se prikupila u šumi na Turjaku, izvršila protivnapad u pozadinu bataljona 4. proleterske brigade i naterala ih da se povlače pod vrlo teškim okolnostima. Zbog toga je upućen još jedan bataljon 4. proleterske i jedan bataljon 7. brigade. Neprijateljske snage su se 24. januara povukle na desnu obalu Lešnice, pretrpevši veće gubitke u ljudstvu i materijalu.³⁰² Međutim, sutradan, 25. januara, druga grupa, oko 1.500 neprijateljskih vojnika, nastupala je prema Andrijevici: glavne snage pravcem Murina — Sućeska a pomoćne pravcem Vrmoš — Konjuhe. Jedinice Komskog odreda i divizije »Garibaldi« nisu uspele da zadrže neprijatelja koji je izbio neposredno pred Andrijevicu. Stoga je u borbu uveden najpre 5. bataljon, a potom i 2. bataljon 4. proleterske brigade. Neprijatelj je na oba pravca u rejonu Sućeske bio razbijen i odbačen prema Murini i Vrmošu,³⁰³ i on na tom odseku fronta nije više ispoljavao veću aktivnost. Ali su četnici iz Podgorice otpočeli pripremana dejstva protiv jedinica 3. divizije. Oko 1.000 četnika, uz podršku nemačke artiljerije, 28. januara je prodrlo u Kuče, odbacilo 3. bataljon 5. brigade s položaja Sjenica — Medun — Ličnik i izbilo do linije Kosor — Cvilin. Sutradan su 1, 2. i 3. bataljon 5. proleterske brigade u protivnapadu razbili četnike i odbacili ih u pravcu Podgorice.

³⁰² Neprijatelj je — prema našim podacima — imao ukupno 75 mrtvih i 90 ranjenih, dok su gubici 4. brigade iznosili 14 mrtvih i 37 ranjenih (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 25, 27, 30, str. 68—70, 72—74, 80—81).

³⁰³ Gubici neprijatelja: 67 mrtvih, 68 zarobljenih i velik broj ranjenih. Gubici 4. brigade: 2 mrtva i 2 ranjena (Zbornik, tom III, knj. 7, dok. br. 31, str. 85).

Izvršujući naređenje 3. divizije, bataljoni 6. brigade izbili su 25. januara severno od Danilovgrada i sutradan produžili pokret prema prostoriji Nikšić — Vilusi — Grahovo. Treći i 4. bataljon 6. brigade sa delovima 5. brigade napali su 1. februara posadu Grahova (delove 334. puka 181. divizije). Dok su vođene borbe oko Grahova, nemačke jedinice su intervenisale s pravca Risna a četnici od Vilusa. Protiv ovih neprijateljskih snaga upotrebljeni su jači delovi, i zato posada Grahova nije bila savladana. Ni obnovljeni napad nije doveo do oslobođenja Grahova. Prvi i 2. bataljon 6. brigade³⁰⁴ izveli su 1. februara napad na oko 600 četnika u Trubjeli. U prvoj polovini februara 6. brigada i jedan bataljon 5. brigade s uspehom su sprečavali pokušaj neprijatelja da se probije pravcima Danilovgrad — Nikšić i Herceg-Novi — Grahovo. U borbama oko Grahova i oko Trubjele neprijatelj je pretrpeo veće gubitke.

Dok je u Sandžaku i Crnoj Gori krajem decembra 1943. vladalo relativno zatišje (sem neprijateljskog ispada 26. decembra iz Brodareva ka Bijelom Polju), u Hercegovini su jedinice 29. divizije razbile nemačko-četničke snage kod Dabra i Stoca; 3. brigada je zauzela Ljubinje i produžila borbu na liniji Gacko — Bileća; zatim, 28. i 29. decembra, 2. i 3. brigada su napale posadu Bileće, ali bez uspeha; istovremeno je 10. brigada uzalud pokušavala da oslobodi Gacko. Prvi bataljon 3. brigade, koji je s pravca Trebinja obezbeđivao napad na posadu Bileće, razbio je 31. decembra, u rejonu Moska, veću grupu nemačkih vojnika, četnika i domobrana.

Posle neuspešnih napada na posade Bileće i Gacka, 29. divizija branila je slobodnu teritoriju, dejstvujući na nemačke transporte na komunikacijama Nevesinje — Gacko — Plana i Plana — Bileća — Trebinje i na železničkoj pruzi Dubrovnik — Mostar (u Popovom polju), kao i protiv četnika. Tako je, na drumu Gacko — Fojnica, početkom januara, 10. brigada u zasedi sačekala jednu nemačko-četničko-domobransku kolonu i nanela joj ozbiljne gubitke.³⁰⁵ Uočivši prikupljanje snaga 7. SS divizije, 29. divizija je izvršila pregrupisanje jedinica: 12. brigada je upućena u rejon Stepen — Dobrelji — Kobilja glava sa zadatkom da zatvori pravac Gacko — Bileća; 11. brigada u rejon Granica — Baljci — Bogdašići da zatvori pravac Bileća — Plana; 10. brigada s Južnohercegovačkim i

304 tri bataljoni su se zadržali izvesno vreme u rejonu Spuža, odakle su krenuli preko Nikšićke župe i Gornjeg Polja ka Grahovu, u sastav 6. brigade.

³⁰⁵ Neprijatelj je imao 137 mrtvih i ranjenih; zarobljeno je 69 domobrana i četnika; zaplenjeno je 5 mitraljeza, 3 bacača i drugog oružja. Gubici 10. brigade: 3 mrtva i 8 ranjenih (Arhiv VII, k. 392, br. reg. 32/52—5).

Severnohercegovačkim odredom na odsek Ljubomišlje — Vlavo- hovići da poruši cestu Stolac — Ljubinje i železničku prugu u Popovom polju i da suzbije eventualne pokušaje neprijatelja da od Stoca i Ljubinja prodrle ka Dabarskom polju i planini Sitnici.

Deseta brigada se 1. februara, posle napada na jednu nemačku kolonu na cesti Stolac — Ljubinje, prebacila na jug pravcem Radimlja — Krtinje — Dobromani, uništila neprijateljsku posadu u Taleži, kod Diklića digla u vazduh dva voza a potom se povukla ka Ljubomiru. Zbog protivnapada 11. i 12. brigade nije uspeo nemački prodor od Bileće i Gacka ka Plani. Neprijatelj je 8. februara nastupio s pravca Stoca i Ljubinja ka Sitnici i iz Trebinja i Bileće ka Ljubomiru. Severnohercegovački odred je razbio neprijateljske snage koje su nadirale ka Sitnici, a 10. brigada, uprkos žestokoj hladnoći tih dana, onemogućila je prodor neprijatelja iz Trebinja i Bileće u Ljubomir.

Od 10. do 13. februara, u rejonu Meka gruda — Tepure — Hodžići, 11. brigada je vodila ogorčene borbe s nemačko-četničkom kolonom koja je prodirala od Gacka ka Bileći, a 12. brigada odbacila neprijatelja s pravca Pađena ka Bileći. Nemačke snage su, i pored teških gubitaka, ipak prodrle u Bileću.

Krajem februara 29. divizija prikupila je svoje snage na prostoriji Ljubomir — Plana — Velimlje — Petrovići da bi u sadejstvu sa 6. crnogorskom i 2. dalmatinskom brigadom oslobodila Viluse i Grahovo i uništila četnike u tom kraju. Tako su, 25. februara, zajedničkim naporima 6. i 12. brigade oslobođeni Vilusi, dok je 11. brigada istoga dana odbila ispad neprijatelja iz Bileće, a 10. brigada razbila četnike u rejonu Jasen — Necvijeće. Noću 26/27. februara 6. crnogorska i 2. dalmatinska brigada su bezuspešno napale delove 334. puka u Grahovu, dok je 12. brigada zauzela Zupce.

U drugoj polovini februara Štab 2. korpusa posvetio je pažnju jačanju starih i organizovanju novih jedinica: 24. februara formirao je 8. crnogorsku brigadu, a 23. februara Primorsku operativnu grupu (sastava: 2. dalmatinska i 6. crnogorska brigada, Lovčenski odred i Bokeljski bataljon³⁰⁶ — privremeno, do formiranja Štaba grupe, pod komandom Štaba 6. brigade), zatim 37. udarnu diviziju. Rasformirao je jednu brigadu divizije »Garibaldi«, a od tri preostale brigade — dve je uputio u sastav 3. korpusa.

Tih dana su četnici prodrli duž komunikacija Nikšić — Podgorica i Danilovgrad — Zagarač u težnji da se probiju do

306 Naređenjem Štaba 2. korpusa od 6. februara bio je predviđen i jedan bataljon 5. crnogorske brigade, a naređenjem od 7. februara — i Nikšićki odred.

Grahova i razbiju snage Primorske operativne grupe. Do 27. februara oni su — u četiri kolone: iz Cetinja, Rijeke Crnojevića, Podgorice i Danilovgrada (oko 4.300 ljudi, uglavnom prisilno mobilisanih) — izbili na Čevo. Lovčenski odred je u početku na položajima kod Rijeke Crnojevića i zapadno od Podgorice uspešno zadržavao četnike, a zatim se, da bi se izvukao ispod udara nadmoćnog neprijatelja, prikupio severozapadno od Cetinja, gde se povezao sa delovima 2. dalmatinske i 6. crnogorske brigade. Ovladavši Čevom, četnici su se prikupili na prostoriji Bata — Trnine — Dolovsko korito — Meoce Cucke i nastupili u pravcu Grahova s ciljem da, u sadejstvu sa 1.300 hercegovačkih četnika od Trebinja i Graba, napadnu jedinice Primorske operativne grupe. Stoga je Štab 2. korpusa 1. marta naredio Primorskoj operativnoj grupi³⁰⁷ da razbije ove četničke snage i posedne komunikacije Nikšić — Danilovgrad i Danilovgrad — Zagarač. Sem toga, on joj je dao zadatak da sa delovima 29. divizije oslobodi Grahovo a sa 6. brigadom, ako uslovi budu povoljni, napadne i neprijateljske snage u Danilovgradu.

Napad na četnike na prostoriji Ubli — Čevo — Bata otpočeo je noću 3/4. marta. Druga dalmatinska brigada (bez jednog bataljona), Bokeljski bataljon, jedan bataljon Zetskog odreda i delovi Lovčenskog odreda, posle višečasovne borbe, razbili su neprijatelja.³⁰⁸ Čevo je bilo oslobođeno a predeo severno od Cetinja očišćen od četnika, koji su se povukli u polazne garnizone.

Ostale snage Primorske operativne grupe (delovi 2. dalmatinske i 6. crnogorske brigade i 2. bataljon Nikšićkog odreda) blokirale su Grahovo, dok su dva bataljona 6. brigade i tri bataljona Nikšićkog odreda zatvarali pravac Nikšić — Grahovo. Dva bataljona 12. hercegovačke i jedan bataljon 2. dalmatinske brigade zatvarali su pravce Trebinje — Grahovo, dok su ostali bataljoni 12. brigade zatvarali pravac Bileća — Vilusi. Posle toga, noću 8/9. i 9/10. marta, 2. dalmatinska brigada sa delovima 6. brigade i Nikšićkog odreda preduzela je dva neuspela pokušaja oslobodjenja Grahova.

Sledećih dana ponovo su oživele borbe duž komunikacije Nikšić — Danilovgrad, kamo su 10. marta prebačeni dva bataljona 6. brigade, Kolašinski i Nikšićki odred i dva bataljona Zetskog odreda. Bataljoni 6. brigade izbili su u rejon Bogetića i otpočeli rušenje druma. Već sutradan, 11. marta, napali su

³⁰⁷ Štab Primorske operativne grupe stigao je 3. marta u rejon Grahova.

³⁰⁸ Četnici su tom prilikom — prema našim podacima — imali: 110 mrtvih, 130 ranjenih, 85 zarobljenih; zaplenjeno je 80 pušaka, 2 puškomitraljeza i dr. Gubici 2. dalmatinske brigade i jedinica koje su joj sadejstvovala: 3 mrtva i 7 ranjenih (Arhiv VII. k. 392, 32/75—5).

Vih nemački delovi, italijanski fašisti i četnici iz Danilovgrada. Neprijatelj je odbačen; njegovo uništenje je sprečeno pojavom novih neprijateljskih snaga s pravca Nikšića i time što Kolašinski odred nije bio zaposeo položaje Povija — Stubica. Posle toga je 6. brigada posela liniju Dolovi — Bogmilovići Vitasovići — Dobruš i nastavila rušenje komunikacije Danilovgrad — Nikšić. Noću 13/14. marta 1. bataljon 6. brigade izvršio je akciju na Kočane da bi sadejstvovao delovima Durmitorskog i Nikšićkog odreda koji su napadali Uzdomir.

Zbog čestih napada jedinica Primorske operativne grupe na nemačke kolone u pokretu i transporte na komunikaciji Danilovgrad — Nikšić bilo je znatno otežano snabdevanje neprijateljskog garnizona u Nikšiću. Stoga su jače nemačke snage preduzele napad sa pravca Danilovgrada i Nikšića i uspele da ovladaju ovim drumom, ali su se posle nekoliko dana povukle u polazne garnizone. Međutim, 29. marta je oko 1.500 neprijateljskih vojnika napalo pravcem Danilovgrad — Nikšić. Dva bataljona 7. brigade na levoj i jedan bataljon 8. brigade na desnoj obali Zete pružili su im snažan otpor i naneli osetne gubitke. Sa pristiglim pojačanjima iz Podgorice, neprijatelj je i 30. marta preduzeo napad, uspevši najzad da se probije u Nikšić. Četnaestog marta su se četnici iz Risna probili u rejon Grahova, ali su ih, u borbi 15. i 16. marta, jedinice Primorske operativne grupe potisnule u Risan i mesto blokirale.

Na liniji Parci — Gradac — Draževina — Beri, u zahvatu komunikacije Cetinje — Podgorica, noću 28/29. marta jedinice Lovčenskog odreda razbile su grupu od blizu 1.000 četnika i nanele joj osetne gubitke.

Naredjenjem Štaba 2. korpusa od 28. marta, jedinice Primorske operativne grupe orijentisane su na komunikacije Nikšić — Danilovgrad i Cetinje — Podgorica: 6. brigada s Lovčenskim odredom na komunikaciju Cetinje — Podgorica, 2. dalmatinska brigada (kojoj je potčinjen Nikšićki odred) na komunikaciju Nikšić — Danilovgrad. Krajem marta je Štab Primorske operativne grupe preduzeo jači napad protiv neprijatelja u dolini Zete. Tri bataljona 2. dalmatinske i tri bataljona 6. brigade napali su neprijateljske delove duž komunikacije Danilovgrad — Nikšić, između Stubice i Obadova brijega. S leve obale Zete sadejstvovala su dva bataljona 7. brigade, dok su manji delovi 3. divizije vršili demonstrativan napad na neprijateljske snage u Podgorici, Spužu i Danilovgradu. Od 2 do 4. aprila Primorska operativna grupa je ponovo ovladala komunikacijom Nikšić — Danilovgrad. U međuvremenu neprijatelj je, ispadima iz Podgorice, uspeo da zauzme Kaznovicu i Cerovicu.

Da bi čvršće povezao 3. diviziju i Primorsku operativnu grupu i ugrozio neprijateljski saobraćaj na komunikacijama Podgorica — Nikšić — Bileća — Trebinje i Podgorica — Cetinje, Stab 2. korpusa je planirao da početkom aprila izvrši napad na nemačke garnizone u Danilovgradu i Spužu. Bilo je predviđeno da u napadu učestvuju 7. i 9. crnogorska udarna brigada³⁰⁹ i dva bataljona 5. brigade iz sastava 3. divizije i obe brigade Primorske operativne grupe. Uoči napada 3. divizija je izvršila pregrupisanje: 7. brigada je premeštena u Bjelopavliće, 9. brigada u Kuče, dok su dva bataljona 5. brigade postavljena u rejon Bioče — Piperi. Prema zapovesti Štaba 2. korpusa, 6. brigada (ojačana sa dva bataljona iz divizije »Garibaldi«) i 7. brigada, sa 4. bataljonom Zetskog odreda, imale su zadatak da napadnu Kaznovicu, Spuž i Taraš kod Danilovgrada; 9. brigada da vrši demonstrativne prepade prema Podgorici; Primorska operativna grupa da delom snaga napadne neprijatelja na Veljem brdu i spreči ispad njegovih snaga iz Podgorice, a njena četiri bataljona da napadnu garnizon u Danilovgradu.

Početak napada, predviđen za 9. april u 21 čas, morao je biti odgođen jedan dan, zato što se 6. brigada tokom 8. i 9. aprila bila zadržala na komunikaciji Rijeka Crnojevića — Cetinje u borbi s jačim neprijateljskim snagama. Jedinice 3. divizije otpočele su napad po planu. Prvi i 4. bataljon 7. brigade sa 4. bataljonom Zetskog odreda ovladali su najbližom okolinom Danilovgrada (Goricom, Zdrebaonikom i Lalevićima), ali nisu uspeli da zauzmu Taraš, koji je nekoliko puta prelazio iz ruku u ruke. Drugi i 3. bataljon ove brigade nisu zauzeli Spušku glavicu i pored početnih uspeha. Drugi bataljon 5. brigade nije ovladao Kaznovicom, iako je bio zauzeo Veliki Kalačac. Ni prema Trijepču, gde su napadali delovi 5. brigade, nije bilo uspeha. Tako je prvi napad na posadu Danilovgrada i Spuža doživeo neuspeh.³¹⁰ Ni obnovljeni napad, noću 11/12. aprila, nije doneo uspeha, zbog nepovezanosti i zakasnelog stupanja u dejstvo nekih jedinica, kao i zbog nedostatka teškog naoružanja.

Na pravcima Podgorica — Nikšić i Podgorica — Cetinje — Kotor sukobi s neprijateljem bili su česti, naročito između jedinica Primorske operativne grupe i neprijateljskih snaga koje su vršile pokrete ovim pravcima ili obezbeđivale komunikacije. Da bi olakšala svoj položaj, nemačka komanda je, za odbranu komunikacija, upotrebljavala četnike protiv Primorske operativne grupe, posebno u Lješanskoj nahiji i u

» Deveta brigada je formirana 1. aprila.

³¹⁰ Neprijateljski gubici, prema proceni Štaba 3. divizije, iznosili su oko 150 mrtvih i ranjenih, dok su gubici jedinica 3. divizije bili 22 mrtva i 101 ranjeni borac (Zbornik, tom III, knj. 7. dok. br. 161, str. 401).

širem rejonu Grahova, i dovlačila ojačanja iz Albanije. Ona je nastojala da jedinice 2. korpusa odbaci što dalje od komunikacija i osigura neometan saobraćaj između svojih uporišta. Nemačke snage i četnici⁵¹¹ nastupili su 29. aprila iz Danilovgrada, Podgorice i Cetinja i sutradan zauzeli Čevo i Simunju, potisnuvši Primorsku operativnu grupu na prostoriju Lastva — Prentin do — Bata. Protivnapad jedinica Primorske operativne grupe (tri bataljona 6. brigade, jedan bataljon 2. dalmatinske brigade i jedan bataljon Lovćenskog odreda), noću 2/3. maja usmeren glavnim snagama prema Čevu, nije uspeo. Neprijatelj je pružio snažan otpor, a kad su mu pristigla ojačanja iz Danilovgrada i Cetinja, prinudio je delove Primorske operativne grupe da se povuku na liniju Donja Lastva — Ožegovica — Krug — Trnjine — Bata. U trodnevnoj borbi oko Čeva neprijatelj je imao veće gubitke.

Nalazeći se na prostoriji Zupci — Lastva — Trebinje — Grab, 2. dalmatinska brigada, sa Bokeljskim bataljonom, vodila je 18—21. maja uspešne borbe na pravcima koji od Risna i Herceg-Novog izvide ka Krivošijama i Konavlima, a neki njeni delovi su prodirali ka južnoj Dalmaciji. Od 26. do 29. maja njen 3. bataljon je s povoljnog položaja Zeljeva — Krilo odbijao napade oko 600 nemačkih vojnika, četnika i ustaša koji su nastupali iz Trebinja, a 1. bataljon je razbio nemačke i četničke delove u rejonu Grab — Mrcine — Vrbanje.

Tokom juna jedinice Primorske operativne grupe nisu imale većih borbi. Posle uspešnog protivnapada na oko 500 četnika koji su 9. juna bili izbili s pravca Cetinja u rejon Izvor — Trešnjevo, 2. dalmatinska brigada se nalazila u širem rejonu Vilusa, zatvarajući pravce od Trebinja i od Grahova, dok je 1. i 3. bataljon uputila u rejon Petrovići — Usputnica da bi sadejstvovali u napadu 29. divizije na posadu Bileće. Noću 24/25. juna 2. brigada (bez 4. bataljona) razbila je nemačko-četničko-ustaške delove koji su se bili pojavili južno od Bileće, zatim je zauzela raniji raspored.

Dok su u dolini Zete, tokom marta i početkom aprila, jedinice Primorske operativne grupe i delovi 3. divizije vodili oštre borbe, udružene okupatorsko-kvislinške snage pripremale su ofanzivne operacije protiv jedinica 2. korpusa u Sandžaku. Cilj neprijatelja je bio: najpre ovladati dolinom Lima, zatim prodreti ka Kolašinu i spojiti se sa snagama koje će napasti iz Podgorice; na taj način razdvojiti 2. korpus i nabaciti ga na planinski masiv Sinjajevine i Durmitora. Nemačke i četničke

⁵¹¹ Bataljon 363. puka, 222. fizilirski bataljon, baterija 104. motorizovanog bataljona, jedinice protivtenkovskog lovačkog bataljona »Brandenburg« i četnici iz Podgorice, Danilovgrada, Rijeke Crnojevića, Lješanske nahije i Cetinja.

jedinice i muslimanska milicija (oko 5.000 ljudi), uz podršku avijacije, napale su 11. aprila, glavninom, pravcem Brodarevo — Bijelo Polje i, pomoćnim snagama, pravcem Brodarevo — Lekovina. Jednovremeno su otpočela manja dejstva neprijatelja u rejonu Pljevalja, dok je iz Podgorice (gde su pristizala ojačanja s pravca Skadra) neprijatelj prodro u sela severno od ovog mesta. Jedinice 37. divizije (3. i 4. sandžačka i 8. crnogorska brigada), razvučene na liniji Berane — Bijelo Polje — Brodarevo — Maoče — Čelebić, nisu mogle održati svoje položaje. Neprijatelj, podržan artiljerijom i tenkovima, 12. aprila je probio položaje 3. sandžačke brigade u rejonu Bijovog groba i već sutradan zauzeo Bijelo Polje, zatim, 14. aprila, ovladao prostorijom Majstorovina — Slepac most i prodro u rejon Mojkovca.

Procenivši situaciju koja je nastala zbog neprijateljskog prodora ka Mojkovcu, Štab 2. korpusa je 13. aprila odlučio: da sa 37. divizijom i delovima 3. divizije brani slobodnu teritoriju Sandžaka, da prema Albaniji ostavi manje snage, da Primorsku operativnu grupu usmeri ka Konavlima i Dubrovniku, a da 29. divizija samoinicijativno radi prema datoj situaciji. Jedinice 3. divizije (5, 7. i 9. brigada) dobile su nov raspored: 7. brigada je premeštena u rejon Nikšića sa zadatkom da zatvara pravce koji iz ovog mesta vode ka Nikšićkoj župi, Šavniku i Gornjem Polju; 9. brigada je iz Kuča upućena u Prekobrđe da spreči prodor neprijatelja iz Podgorice; 5. brigada (bez jednog bataljona) prikupljena je u rejonu Kolašin — Mojkovac. Trideset sedma divizija imala je 4. brigadu na prostoriji Bogdanovica — Vodno — Berovo — Pandurica, 3. brigada kod Sahovića, a 8. brigada u borbi kod Bijelog Polja. Sto se tiče Primorske operativne grupe, njena 6. brigada (bez jednog bataljona) sprečavala je pokret neprijatelja na komunikaciji Nikšić — Bileća, a 2. dalmatinska brigada (i jedan bataljon 6. brigade) držala je komunikaciju Danilovgrad — Nikšić. Bokeljski bataljoni su se nalazili u širem rejonu Grahova i trebalo je da se povežu sa 6. brigadom i 12. hercegovačkom brigadom i dejstvuju prema situaciji.

U cilju preuzimanja inicijative i odbacivanja neprijatelja ka Prijepolju i Pljevljima, Štab 2. korpusa je, 16. aprila, izdao zapovest za napad na neprijateljske snage koje su izbile južno od Mojkovca, na liniji Pržište (kota 1185) — Podbišće, i težile da prodru ka Kolašinu i Beranama. Desna kolona (dva bataljona 5-te i jedan bataljon 8. brigade) dobila je zadatak da iz rejona Laništa — Bjelojevići napada pravcem Brskovo — Razvršje (kota 1250) — Pale — Jabučno i što pre izbije na Razvršje, a zatim se usmeri ka Bijelom Polju. Leva kolona (jedan bataljon 5-te, jedan bataljon 9-te i dva bataljona 8. bri-

gade) treba da iz rejonu Podbišća napada opštim pravcem Mojkovac — Lepenac — Obod — Potrk i u najtešnjoj vezi sa desnom kolonom ovlada kosama severno od Mojkovca i Lepenca. U napadu je trebalo da sadejstvuje glavnina 37. divizije: 3. brigada na pravcu Burenj — Cer, a 4. brigada na pravcu pijevlja — Đurđevića Tara — Šavnik. Desna kolona je, u noćnom napadu između 16. i 17. aprila, ovladala Mučnicom, Brskovom, Medenim guvnom i Razvršjem i produžila gonjenje neprijatelja prema Palama i Rakiti, a to je omogućilo levoj koloni da kod Mojkovca pređe preko mosta na Tari. Protivnapadom na oba krila, 17. aprila uveče, neprijatelj je prinudio obe kolone na povlačenje. Sutradan su neprijateljski delovi iz Pljevalja izbili na desnu obalu Tare,³¹² dok su četnici od Bijelog Polja ušli u Berane. Međutim, neprijatelj iz rejonu Mojkovca nije ništa preduzimao do 22. aprila.

U međuvremenu, noću 13/19. aprila, 9. brigada i 1. bataljon 5. brigade preduzeli su na pravcu Mateševo — Podgorica opšti napad na četnike i izvestan broj italijanskih fašista i do jutra izbili na liniju Vjetarnik — Stravče, a već sutradan potisnuli neprijatelja u Podgoricu. Deveta brigada je 29. aprila razbila četnike u Kučima i nanela im osetne gubitke.

U takvoj situaciji, Stab 2. korpusa je odlučio da 23. aprila obnovi protivnapad u rejonu Mojkovca sa dve napadne kolone. Desna kolona (5. brigada i dva bataljona 7. brigade) treba da s linije Laništa — Bjelojevići dejstvuje pravcem Brskovo — Razvršje — Jabučna, olakša nastupanje leve kolone i zatim napadne neprijateljske snage u Bijelom Polju. Leva kolona (3. sandžačka i 8. brigada i dva bataljona 1. brigade divizije »Garibaldi«) dobila je zadatak da iz rejonu Podbišća napada pravcem Mojkovac — Lepenac — Cer i da, po izbivanju na Cer, spreči eventualno nastupanje neprijateljskih delova s pravca Brodareva i Komarana prema Bijelom Polju. Četvrtoj sandžačkoj brigadi je naredeno da pređe Taru i dejstvuje pravcem Kosanica — Berovo radi sadejstva s 3. sandžačkom brigadom koja je imala zadatak da odbaci neprijatelja u Pljevlja. Zatvaranje pravca Berane — Bijelo Polje povereno je Vašojevićkom udarnom bataljonu, dok je Beranski bataljon zadržan prema Andrijevići, a Andrijevički bataljon u Mateševu.

Protivnapad je otpočeo kako je i bilo planirano, i već sutradan su jedinice 2. korpusa zauzele Sahoviće, nanevši neprijatelju veće gubitke. Noću 24/25. aprila 2. i 4. bataljon 5.

³¹² Zbog toga je Stab korpusa, na odseku Lever Tara — Đurđevića Tara, obrazovao Udarnu grupu (4. sandžačka brigada, Kombinovani terenski bataljon, Omladinski bataljon, jedan bataljon italijanske divizije »Garibaldi« i jedna brdska baterija 3. divizije) sa zadatkom da po svaku cenu spreči pokušaj neprijatelja da forsira Taru.

brigade prešli su Ravnu Rijeku i ovladali Kulinom i Dubravom a u svitanje su zauzeli Oklade i Cerovo, pošto su odbili nekoliko uzastopnih napada neprijatelja. Leva kolona ie prešla Taru kod Mojkovca i u rejonu Uloševine povezala se s jedinicama desne kolone.

Do 28. aprila su 3. i 37. divizija potiskivale neprijatelja i noću 29/30. aprila oslobodile Bijelo Polje. Potom su jedinice 3. divizije nastavile nadiranje: 5. brigada dolinom Lima, prema Brodarevu i Prijepolju, a dva bataljona 7. brigade ka Beranama. Jedan bataljon 7. brigade uspeo je noću 29/30. aprila da uđe u Berane, ali se morao povući jer nije došlo do predviđenog sadejstva s Komskim odredom. Delovi Komskog odreda oslobodili su Andrijevicu, prema kojoj su bili upućeni 1. i 2. bataljon 7. brigade. Pošto je 1. bataljon na juriš zauzeo Balj, koji su držali četnici, Štab 7. brigade je 4. maja i^dao zapovest za napad na oko 1.500 četnika i 200 nedičevaca u Beranama. U ovom napadu, pored 7. brigade, uzeli su učešća tri bataljona Komskog odreda. Uprkos žilayom otporu neprijatelja, Berane je oslobođeno 5. maja u zoru.³¹³ Istovremeno, noću 4/5. maja, delovi 3. i 37. divizije, posle oštih borbi, ušli su u Brodarevo. Pokušaj neprijatelja iz Prijepolja da prodre ka Brodarevu suzbijen je dejstvom 3. sandžačke brigade. Tako su se jedinice 37. divizije našle na prilazima Prijepolju i Pljevljima. Od 6. do 8. maja odbile su nekoliko neprijateljskih ispada duž komunikacije Prijepolje — Pljevlja.

Zahvaljujući uspesima postignutim krajem aprila stvoreni su uslovi za prenošenje dejstava 3. divizije i na desnu obalu Lima. U tom je cilju, 10. maja, Štab divizije naredio da 5. brigada (2, 3. i 4. bataljon) i 7. brigada (1. i 3. bataljon) pređu na desnu obalu Lima sa sledećim zadacima: 5. brigada, preko odseka Bistrica — Brodarevo, izbija na drum Sjenica — Prijepolje, podiže most kod Brodareva i održava vezu sa desnokrilnim delovima iz sastava 7. brigade; bataljoni 7. brigade izbijaju na liniju Obrov — Radojeva Glava i zatvaraju pravac od Peštera, prihvataju 5. brigadu u slučaju povlačenja i jednom četom obezbeđuju most u Bijelom Polju. Drugi i 4. bataljon 7. brigade zadržani su u Beranama i Andrijevici. Do 12. maja su određene jedinice prešle Lim: 5. brigada je dostigla liniju Sopotnica — Kozomor — Revuša, dok su bataljoni 7. brigade izbili na Obrov i Radojevu Glavu, povezali se sa delovima 5. brigade i vršili nasilna izviđanja prema Pešteru i Sjenici.

³¹³ **Neprijateljski gubici, prema proceni Štaba 7. brigade, iznosili su ukupno 305 ljudi (od kojih se oko 150 udavilo u Limu); plen: 3 puškomitraljeza, izvestan broj pušaka, municija i dr. Gubici 7. brigade i Komskog odreda: 19 mrtvih i 47 ranjenih (Zbornik, tom III. knj. 7. dok. br. 239, str. 540—1).**

Ostvareni mostobran bio je od značaja i za prihvat 2. i 5. divizije koje su se iz zapadne Srbije povlačile ka Limu. U borbi na Jadovniku, od 14. do 18. maja, neprijatelj je odbacio 5. brigadu s komunikacije Sjenica — Prijepolje, ali je protivnapadom 5. i 7. brigade, noću 19/20. maja, i sam bio odbačen ka Sjenici. Delovi obeju brigada spojili su se sa prethodnicama 2. proleterske i 5. divizije.³¹⁴

Posle savetovanja Štaba 2. korpusa sa štabovima 2, 3. i 5. divizije u Bijelom Polju, 22. maja, izvršeno je pregrupisanje snaga: 2. i 3. divizija raspoređene su na desnoj obali Lima, od Brodareva do Andrijevice, na liniji Krajnovići — Višnjevo — Katunište — Ostronoša — Goražde — Zagrade — Dapsići. Mostobran na desnoj obali Lima dobio je veliki značaj u pogledu prikupljanja, odmora i manevara 2, 5. i 17. divizije.³¹⁵ Neprijatelj je, međutim, ceneći da su time stvoreni uslovi za prodor jedinica NOVJ u Srbiju, otpočeo pripreme da jedinice 2. korpusa odbaci na levu obalu Lima. Pored snaga koje je već imao u Sandžaku, privukao je i druge jedinice.³¹⁶ Do 26. maja on je uspeo da potisne levo krilo snaga na mostobranu (5. i 7. brigadu 3. divizije) i ovlada linijom Ostronoša — Katunište — Višnjevo — Jelenak — Krajnovići. Dana 27. maja 5, 7. i 8. brigada prešle su u protivnapad i do sutradan izbile na liniju Dolići — Bornovac — Beljakovo brdo — Mezgraja — Turski vrh — Šupljika — Mačkovac — leva obala Dubočice. Nemačke snage su, ipak, 29. maja obnovile napad protiv 5. i 7. brigade i, uz znatne gubitke, ovladale Jelenkom i Mačkovcem.

Neprijatelj je i dalje privlačio ojačanja duž komunikacije Sjenica — Prijepolje. Da bi izbegao frontalnu borbu, Štab 3. divizije naredio je 7. brigadi da delom snaga iznenada noću napadne neprijateljske jedinice u dubini njihovog rasporeda i zatvori pravce koji iz Peštera i Bihora izvode ka Bijelom Polju, a 5. brigadi — da njena tri bataljona dejstvuju prema Pešteru i zatvore pravce koji iz rejonu Sjenice vode prema Bijelom Polju. Četvrta proleterska brigada je dobila zadatak da zatvori pravce koji od Rožaja izvode ka Beranama i da prikuplja podatke o neprijatelju na prostoriji Rožaj — Pešter.

Tokom 30. i 31. maja neprijatelj je s više pravaca, uz podršku tenkova, napao 7. brigadu u rejonu Kruščica-planina — Petrovo brdo — Dolići i uspeo da je potisne, a to je izazvalo

³¹⁴ Po izbijanju u rejon Bijelog Polja 2. divizija se razmestila na prostoriji Berane — Rožaj — Andrijevice a 5. divizija na prostoriji Pljevlja — Brodarevo.

³¹⁵ Štab 17. divizije, koja je stigla u Sandžak sredinom maja, nije prisustvovao savetovanju u Bijelom Polju.
³¹⁶ Sis prvi bataljon 14. puka divizije »Princ Eugen«, delove puka »Brandenburg«, 9. četu 363. puka, 3. četu 334. puka, 3. četu 222. fizilirskog bataljona iz 181. divizije.

i povlačenje 5. brigade. U protivnapadu, noću između 31. maja i 1. juna, brigade su razbile neprijatelja. Sedma brigada je izbila na liniju Goduša — Dobrodol — Savin Bor, a 5. brigada, do 4. juna, na liniju Katunište — Žilindar — Krušćica. One su dobile zadatak da ovu prostoriju potpuno očiste od neprijatelja.

Još 29. maja bio je Štab 2. korpusa obavješten da se pravcem Sjenica — Prijepolje — Pljevlja — Čajniče kreću i ače nemačke snage. Petog juna je oko 800 vojnika iz 181. divizije, sa 15 tenkova, probilo odbranu 4. brigade 5. divizije na pravcu Pljevlja — Žabljak i izbilo na Taru, a sutradan kod porušenog mosta forsiralo reku. Štab 2. korpusa je brzo preduzeo protivmere: 5. diviziji je naredio da izvrši protivnapad na neprijatelja, a 3. diviziji — da sistematski ruši komunikaciju Brodarevo — Bijelo Polje i zatvori pravce od Sjenice i Bihora ka Bijelom Polju. Peta brigada je prebačena na levu obalu Lima da smeni 10. brigadu 5. divizije i zatvori pravac Prijepolje — Brodarevo, gde su s njom sadejstvovala dva bataljona 8. brigade; 7. brigada je smenila 5. brigadu i zatvorila pravce od Peštera i Sjenice ka Bijelom Polju; druga dva bataljona 8. brigade usmerena su ka komunikaciji Sjenica — Prijepolje. Tako su snage na limskom mostobranu bile oslabljene.

Produžujući nadiranje, nemački delovi su 7. juna prodrli do Negobude, blizu Žabljaka. Cilj njihovog napada na ovom pravcu bio je ograničen: dostići aerodrom u Negobudi i privući pažnju na ovaj pravac da bi se veći uspeh postigao protiv jedinica 2. korpusa na limskom mostobranu. Neprijatelj je uveče otpočeo povlačenje ka Pljevljima. Jedinice 5. i 17. divizije (ova se nalazila zapadno od komunikacije Pljevlja — Durđevića Tara) nastavile su 8. i 9. juna bočne napade na neprijateljske jedinice u povlačenju i nanele im prilične gubitke. Tek 10. juna neprijatelj se, pod borbom, povratio u Pljevlja.

Saobraćaj neprijatelja komunikacijom Sjenica — Prijepolje — Pljevlja i dalje je bio živ. Primećeno je prikupljanje jačih snaga u Podgorici, kao i albanskih fašističkih jedinica u rejonima Plava i Gusinja, prema 2. proleterskoj diviziji.

Sredinom juna neprijatelj je težište napada preneo prema jedinicama 2. korpusa na limskom mostobranu. Na odseku 2. divizije on je, uvodeći u borbu oko 3.000 vojnika iz 181. divizije, četnike i muslimansku miliciju, ovladao Sjekiricom i produžio nadiranje ka Šekularu i Balju. Četvrta proleterska brigada, međutim, zadržala ga je 12. juna na liniji Smiljevica — Kacuber i time stvorila uslove za protivnapad ostalih snaga 2. divizije, sredinom juna, kad je neprijatelj odbačen prema Rožaju i Murini.

Od Prijepolja su jedinice 14. SS lovačkog puka, u tri kolone, izvele napad na delove 8. crnogorske i 10. brigade 5. divi-

zije. Jedna kolona, koja je nastupala desnom obalom Lima, izbila je do Grobnice, blizu Brodareva. Druga kolona, nadirući levom obalom, uspjela je, i pored gubitaka koje su joj naneli delovi 8. brigade, da noću 11/12. juna pređe Gračanicu. Treća kolona vodila je borbu sa delovima 5. divizije u rejonu Crni vrh — Kamena Gora — Skokuće. Jedinice 3. divizije, posle nekoliko uzastopnih napada, do 17. juna potisnule su neprijatelja sa Zečije glave i iz rejona Bukovika, odbacile ga preko Gračаницe i dostigle liniju Vukovo Brdo — Vranja stijena. Jedinice 5. divizije potiskivale su neprijatelja komunikacijom Pljevlja — Prijepolje i tako osujetile njegov pokušaj da proдре u Brodarevo.

U međuvremenu su dva nemačka bataljona i oko 400 vojnika muslimanske milicije nastupali iz Sjenice preko Peštera ka Bijelom Polju. Jedinice 7. i 8. brigade vodile su danonoćne borbe na ovom pravcu. Odbacivši 1. i 4. bataljon 7. brigade s položaja Petrovo brdo — Gradac — Kosi, a zatim i dva bataljona 1. brigade divizije »Garibaldi« s položaja Ivanje — Šipovice, neprijatelj je 19. juna produžio jačim snagama prema Bistrici a delom snaga pravcem Brezovac — Kurilo. Težište daljih napada je usmerio ka Kurilu, kojim je ovladao 20. juna i izbio na liniju Ivanje — Kurilo — Bistrica, iako su mu tri bataljona 7. brigade, dejstvujući u njegovoj pozadini, naneli osjetne gubitke kod Turjaka i Kose. Da bi se olakšao položaj jedinica koje su na desnoj obali Lima zatvarale pravac ka Bijelom Polju, 4. proleterska brigada je dobila zadatak da njena tri bataljona izvrše pokret pravcem Petnica — Hazani — Goduša — Ostronoša i napadnu levi bok i pozadinu neprijateljskih snaga koje su nadirale pravcem Sjenica — Bijelo Polje. Slomivši jak otpor neprijatelja, jedinice 4. brigade izbile su na liniju Osmanovo brdo — Mušnica. Istovremeno je od Rožaja, pravcima Smiljevica — Dapsići i Turjak — Gorazde, oko 2.000 neprijateljskih vojnika napalo delove 4. proleterske i 3. srpske brigade 2. divizije, ali su protivnapadom bili odbačeni na polazne položaje.

Prodorom neprijatelja na odseku 7. brigade (Srednje brdo — Kosi — Stublo — Kostenica — zapadne padine Kurila — Krstac) bila su dovedena u opasnost dva bataljona 8. brigade na liniji Vrbnica — Osečenik, pa im je naređeno da se noću 22/23. juna povuku na levu obalu Lima i levu obalu Bistrice. Druga dva bataljona ove brigade dobila su zadatak da se iz rejona Brodareva upute ka Bijelom Polju.

Posle zauzimanja Kurila neprijateljske snage su orijentisane prema Obrovu. Sedma i 8. brigada i 2. bataljon 5. brigade pokušali su, noću 21/22. juna i sutradan, da spreče njihovo nadiranje. U rejonima Gradine, Rastoka i Doljanima došlo je

do žestoke borbe, u kojoj je 7. brigada odbacila neprijatelja. Međutim, on se brzo prikupio, sasređenom artiljerijskom i minobacačkom vatrom potisnuo bataljone 7. brigade i ovladao Rastočkom kosom. Sledeće noći su 7. i 8. brigada i 2. bataljon 5. brigade obnovili protivnapad, ali, pošto je neprijatelj manjim delovima bio prodro kroz međuprostore i izbio na Obrov, pa im se našao u pozadini, oni su bili prinuđeni da se još iste noći prebace na levu obalu Lima. Sedma brigada je porušila most u Bijelom Polju, a zatim se razmestila u rejonu Crnjonica — Kruševo — Ravna Rijeka sa zadatkom da kontroliše prilaze Limu na odseku Zaton — Femića Krš; 8. brigada je postavljena u rejon Nedakusi — Kukulje da kontroliše prilaze Limu na odseku Kanja — Nedakusi.³¹⁷ Tako je limski mostobran bio napušten. Osnovni zadatak ovih jedinica tokom narednih dana bio je odbrana leve obale Lima. One su radi toga razvile živu izviđačku aktivnost. Neprijatelj je 27. juna pokušao da forsira Lim na odseku Nedakusi — Sutivan, ali je odbijen bliskom vatrom 3. bataljona 8. brigade.

U širem rejonu Bijelog Polja bilo je mirno do kraja juna. Noću 1/2. jula je legija »Krempler« napala, širokim frontom, jedinice 2. divizije i forsirala Lim u rejonu Stitara. Da bi sprečila širenje neprijateljskog mostobrana, 7. brigada je pomerena na odsek Ljubovija — Štitari, a na njene ranije položaje upućena je 5. brigada.

Grupa »Bendl« (Bendel), sastava: dva bataljona albanskih kvislinga (oko 2.000 ljudi), napala je noću 1/2. jula pravcem Kacuber — Simovče — Oštra jela i potisnula jedinice 4. proleterske brigade, ali su je ove sutradan odbacile preko Lešnice i prinudile da se povuče na desnu obalu Lima.

Od marta do juna 29. divizija je vodila borbe protiv okupatorsko-kvislinških snaga: delova 7. SS i 369. divizije, ustaško-domobranskih jedinica i hercegovačkih četnika. Jednovremeno s nadiranjem četnika i nemačkih delova iz Cetinja, Podgorice i Danilovgrada ka Čevu, početkom marta, delovi 369. divizije, s četnicima, uzalud su pokušavali da iz rejona Trebinja i Bileće prodru ka Vilusima i Grahovu. Deseta brigada i delovi 11. brigade prodrli su 2. marta u Bileću. Pošto su se četnici održali u nekoliko utvrđenih zgrada, 10. brigada je blokirala mesto. Severnohercegovački odred dejstvovao je duž komunikacije Mostar — Nevesinje i u dolini Neretve, a Južnohercegovački odred na železničkoj pruzi u Popovom polju. Delovi

³¹⁷ U tim borbama, prema našim podacima, neprijatelj je imao oko 150 mrtvih i 250 ranjenih, a gubici naših jedinica bili su 41 mrtav i 112 ranjenih. (Zbornik, tom III, knj. 7, dok. br. 321, str. 712).

7. SS divizije, sa odseka Dubrovnik — Cavtat, uspeli su 12. marta da odbace Južnohercegovački odred na desnu obalu Trebišnice.

Dok se 10. brigada nalazila na položajima oko Bileće a 12. brigada u sastavu Primorske operativne grupe, vodeći teške borbe u Zupcima, 11. brigada je iz rejonu Plane upućena na komunikaciju Stolac — Ljubinje da zatvori pravac od Stoca ka Ljubinju (u koje je ušla 16. marta). Delovi 369. divizije i četnici pokušavali su, 28—30. marta, da prodru u Ljubinje, ali, posle oštre borbe u rejonu Zegulje, bili su prinuđeni da se povuku u Stolac. I novi pokušaj neprijatelja, 5. aprila, da istim pravcem prodre u Ljubinje ostao je bez uspeha.

Jače neprijateljske snage iz Lastve i Grahova (delovi 369. divizije sa 800 četnika) potisnule su 7. i 8. aprila 12. brigadu s položaja Klobuk — Grahovac i ušle u Viluse. Brigada se povukla u rejon Velimlja. Ona je 19. aprila ponovo oslobodila Viluse i izbila na Osječenicu. Od 19. do 24. aprila neprijateljske jedinice iz Gacka bezuspešno su pokušavale da se povežu s četničkom posadom Bileće. Jedinice 10. brigade čvrsto su zatvarale pravac Gacko — Bileća i onemogućivale svaki pokušaj četnika iz Bileće da se oslobode blokade.

Prvog maja je oko 1.000 vojnika 369. divizije sa 3.000 četnika i ustaša nastupilo iz Gacka, Nevesinja, Stoca i Bileće ka Plani i oko 300 nemačkih vojnika i 900 četnika iz Trebinja i Grahova ka Vilusima. Snage iz Gacka potisnule su delove 10. brigade sa Gata i Stepena, dostigle liniju Kobilja glava — Troglav — Somina i ugrozile divizijsku bolnicu. Pri tom su ustaše iz Fazlagića Kule izbile na Ključ. Pred neprijateljskom grupom iz Nevesinja, Severnohercegovački odred se povukao na liniju Baba — Lipnik — Divin. Dvanaesta brigada je razbila one delove neprijatelja koji su od Grahova i Trebinja nastupili ka Vilusima. Štab 29. divizije zadržao je Južnohercegovački odred, prema slabim snagama neprijatelja s pravca Stoca, a 11. brigadu preko Trusine uputio da iz pozadine napadne neprijatelja koji se probio u Divin. Jedinice 29. divizije 2. maja su prešle u protivnapad: 10. brigada je razbila neprijatelja u rejonu Korita a 11. brigada kod Lipnika i primorale ga da se povuče u Gacko i Nevesinje.

Sada je 29. divizija zauzela novi raspored: 10. brigada je na prostoriji Dabarsko polje — Vlahovići orijentisana prema Stocu; 11. brigada je u rejonu Korita zatvarala pravac Gacko — Bileća; 12. brigada je povučena u rejon Rudina, pošto je u Zupce pristigla 2. dalmatinska brigada.

Od 12. do 15. maja neprijatelj je obnovio napad na pravcima Gacko — Bileća i Nevesinje — Trusina, ali je s položaja

Stepen — Gat odbijen od 11. brigade. Deseta brigada je razbila četnike na Trusini, a 12. brigada je suzbijala ispade četnika iz Bileće. Noću između 31. maja i 1. juna 12. hercegovačka i 2. dalmatinska brigada napale su oko 800 četnika u Bileći. Saterani u nekoliko utvrđenih zgrada, četnici su pružali ogorčen otpor, pa se 1. juna uveče odustalo od daljeg napada.

Tokom juna 29. divizija nije vodila značajnije borbe. To vreme je iskoristila za mobilizaciju novih boraca i sređivanje jedinica. Na dan 13. juna bila je formirana 13. hercegovačka brigada.

U prolećnim borbama u Crnoj Gori, Boki, Sandžaku i Hercegovini udružene okupatorsko-kvislinške snage uporno su nastojale da održe svoja uporišta i komunikacijske pravce, da obezbede nesmetan transport trupa i ratnog materijala dolinom Lima i duž jadranske obale i da spreče prikupljanje i pripremu jedinica NOVJ za prodor u Srbiju. One su pribegavale aktivnoj odbrani. Kvislinške formacije, a pogotovo četnici Draže Mihailovića, ulagale su krajnje napore da potpomognu nemačkog okupatora u ostvarenju njegovih planova i da se, osloncem na njega, održe u obalskom pojasu kako bi se mogle povezati sa anglo-američkim trupama u slučaju njihovog iskrcavanja na jadransku obalu.

Dejstva 2. korpusa bila su otežavana nedovoljno razvijenom obaveštajnom službom, nedostatkom sredstava komandovanja, propustima u sadejstvu jedinica, oskudicom u municiji i velikim teškoćama u ishrani. Borbe su bile vrlo oštre: obe protivničke strane pretrpele su osetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Drugi korpus je na svom operativnom području vezao znatne neprijateljske snage, primenjujući pri tom sve vidove dejstva radi zaštite slobodne teritorije, a naročito kombinaciju uporne odbrane i smelih protivnapada na važnim pravcima. Manevar na prostori Bičelo Polje — Kolašin — Andrijevića (u aprilu i početkom maja) i uporna odbrana limskog mostobrana i drugih reiona bili su u vezi s važnim zadatkom 2. korpusa — da održi slobodnu teritoriju Crne Gore i Sandžaka, jer je trebalo da ona posluži kao operacijska osnova za prodor jedinica NOVJ u Srbiju. Aktivno braneći sve prilaze Srbiji, nemačka komanda je posebno bila zainteresovana da u Crnoj Gori i Sandžaku spreči prikupljanje snaga NOVJ koje teže da prodru ka istoku. Međutim, uspešnim dejstvima, 2. korpus je na svom operativnom području obezbedio uslove za grupisanje i pripremu jakih snaga NOVJ u cilju prodora u Srbiju.

PRODOR 2. i 5. DIVIZIJE U SRBIJU

Zimske operacije u centralnom delu Jugoslavije samo su privremeno odložile ostvarenje plana Vrhovnog štaba o postepenom prenošenju težišta dejstava NOVJ u istočni deo zemlje. U rano proleće preduzeta je prva operacija u tom cilju. Po naređenju Vrhovnog štaba, 2. proleterska i 5. udarna divizija dobile su početkom marta zadatak da prodru u Toplicu i Jablanicu, najjače žarište narodnooslobodilačke borbe u Srbiji, i s tamošnjim jedinicama stvore oslonac za prodor većih snaga NOVJ u Srbiju (skica br. 14).

Prikupljene na prostoriji Goražde — Foča — Rudo — Prijepolje, 2. proleterska divizija (2. i 4. proleterska i 3. udarna brigada) i 5. udarna divizija (1, 4. i 10. krajiška udarna brigada), u svemu oko 5.000 ljudi, obrazovale su Udarnu grupu divizija kojom je, po odluci Vrhovnog štaba, rukovodio Štab 5. divizije.

Prodor ka Ibru Za vezivanje neprijateljskih snaga, prema Rudom i Priboju zadržana je 2. divizija, a 5. divizija je upućena ka Limu. Noću između 14. i 15. marta 5. divizija je razbila manje četničke delove u rejonu Setihova i do 16. marta se prebacila na desnu obalu. Zatim je proterala četničke snage (delove Rogatičke i Srebreničke brigade i Dobrunskog i Zljepskog bataljona) iz Rudog, Ravanca i sa Sirove glave (kota 1195) i izbila na liniju Mioče — Oskoruša — Bijelo Brdo. Ovaj manevar 5. divizije omogućio je da u toku dana 17. marta, u rejonu Rudog, pređu Lim i dve brigade 2. divizije, a 2. brigada je i dalje zadržana na levoj obali Lima da zatvori pravce od Pljevalja.

Na sastanku štabova divizija, koji je po prelazu Lima održan u Rudom, doneta je odluka da se odmah pristupi razbijanju neprijateljskih posada u zahvatu komunikacije Priboj — Vardište — Užice. Noću 17/18. marta napadnute su nemačko-bugarske posade, jačine oko 200 vojnika, u Dobrunu i Vardištu i slomljena je odbrana delova 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, četničke Jurišne i Pribojske brigade, četničkog Pribojskog odreda i muslimanske milicije u rejonu Priboja. Posada Priboja prihvaćena je kod manastira Banje od manjih nemačkih delova i četničke 2. mileševske brigade. U zoru 18. marta te snage, sa 4. pukom »Brandenburg« (iz Prijepolja), izvršile su protivnapad na delove 4. krajiške i 2. proleterske brigade u rejonu Priboja i posle osmočasovne borbe potisnule

ih na liniju Oskoruša — Štrpci.³¹⁸ Neprijatelj se sada zadržao u Priboju, pojačavajući samo izviđačku aktivnost prema jedinicama Udarne grupe divizija.

Sve do 20. marta, kada je u rejon Bijelog Brda pristigao i poslednji bataljon 2. proleterske brigade sa delegatom Vrhovnog štaba i grupom članova sovjetske vojne misije, Udarne grupa se zadržala oko Rudog i u zahvatu komunikacije Priboj — Vardište, samo manjim snagama pomerajući se ka istoku, prema Jablanici i Dobroselici. A toga dana je, na zajedničkom sastanku štabova divizija, u duhu operativne zamisli Vrhovnog štaba, doneta odluka da Udarne grupa izvrši energičan prodor ka Ibru opštim pravcem Zlatibor — Javor — dolina Studenice, da pri tom razbija okupatorsko-kvislinške snage i vlast, vrši politički uticaj u narodu, mobiliše nove borce i organizuje narodnooslobodilačke odbore gde za to postoje uslovi.

Na osnovu te odluke, kao i zapovesti koju je divizijama izdao Stab Udarne grupe, otpočele su pripreme jedinica za pokret prema Zlatiboru. Međutim, 21. marta ujutru neprijateljske snage s pravca Priboja iznenada su napale 4. krajišku brigadu na položaju Trnavci — Odžak — Bjelušine i potisnule je ka Bijelom Brdu, preteći da izbiju i u pozadinu Udarne grupe, u rejon Budimlje. Protivnapadom 2. proleterske brigade s linije Janjici — Bijelo Brdo — Lanište neprijatelj je zastavljen i odbačen ka Štrpcima.³¹⁹

Odredivši 4. krajišku brigadu u zaštitnicu na liniji Goleš (trigonometar 1014) — Pleć (kota 927), Udarne grupa je preduzela marš iz rejona Budimlje ka istoku, prešla preko komunikacije Nova Varoš — Cajetina, u rejonu Borove Glave, i preko druma Nova Varoš — Užice, južno od Ljubiša, izbila na prostoriju Sirogojno — Ojkovica — Brekovo — Trudovo, zatim prešla put Sjenica — Ivanjica, u rejonu Kušića, i 28. marta izbila u dolinu gornjeg toka Studenice, na prostoriju Despotovica — Čečina — Pridvorica — Bela Stena. Na maršu je imala oštre sukobe s nemačkim, bugarskim i kvislinškim delovima oko Ljubiša, Negbine, Trudova, Sirogojna, uz neobično naporan pokret po dubokom snegu i mećavi.

Prateći rad 2. i 5. divizije, nemački komandant Srbije najpre je ocenio da će njihov prodor biti usmeren ka severu,

^{3,8} U borbi za Priboj, prema našim podacima, poginulo je i ranjeno preko 200 i zarobljeno 26 neprijateljskih vojnika. Zaplenjeno je 5 puškomitraljeza, 8.000 metaka, 200 mina za minobacač i znatna količina druge spreme. Gubici 4. krajiške brigade iznosili su 26 poginulih i ranjenih (Arhiv VII, k. 736-A, br. reg. 1/9a; Dnevnik M. Morače).

³¹⁸ Tom je prilikom, po našim podacima, uništen 1 tenk i izbačeno iz stroja oko 50 neprijateljskih vojnika. Četvrta krajiška je imala 18 poginulih, a 2. brigada 8 poginulih i 13 ranjenih (Zbornik, tom I, knj. 7, dok. br. 42 i 43, str. 126—128).

u pravcu Užica i Požege, pa je u tom smislu i zahtevao od bugarske 24. divizije da posedne i brani sva veća mesta na liniji Mokra Gora — Palisat — Rožanstvo — Arilje — Ivanjica. Ali kada se Udarne grupa uputila prema istoku, on je užurbano grupisao snage radi zatvaranja doline Ibra, čija je odbrana poverena Štabu bugarske 25. divizije. Bugarski plan je predviđao da se odsudnom odbranom na Ibru i aktivnim dejstvima iz pozadine zaustavi prodor Udarne grupe, a zatim preduzme koncentričan napad u cilju njenog odbacivanja na zapad. Za izvršenje ovog plana grupisane su, pored nemačkih, jake bugarske snage iz sastava 24, 25. i 27. divizije, delovi Ruskog zaštitnog i Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnici Draže Mihailovića. Prirodno povoljne položaje na levoj obali Ibra posele su jače snage, a mostove su branili posade iz bunkera, artiljerija, tenkovi i oklopni voz na železničkoj pruzi Kraljevo — Raška.³²⁰

Našavši se nadomak Ibra, Štab Udarne grupe doneo je odluku da razbije neprijateljska obezbeđenja na levoj obali, da 5. divizija forsira reku na odseku Bela Stena — Bagaše a 2. divizija na odseku Bagaše (isključno Pusto polje), a zatim da obe, preko Kopaonika, prodru u Toplicu i Jablanicu.

Noću 29/30. marta Udarne grupa se pomerila ka Ibru: 2. divizija u rejon Kamenjani — Korjeni — Dolac a 5. divizija u rejon Kruševica — Rudno — Biničko Polje. Zapovešću Štaba grupe od 30. marta 5. diviziji je postavljen zadatak da protera neprijateljske snage iz rejona rudnika uglja Jarando i Biljanovca i s leve obale Brvenice, da u rejonu Gradine zatvori dolinu Ibra s pravca Raške i da se, prešavši preko Ibra, obezbedi od Raške i Aleksandrovca. Druga divizija dobila je zadatak da napadne neprijateljske snage u Ušću, uništi obezbeđenje mostova kod Loznog i Dželepa, delom snaga sadejstvuje sa 5. divizijom na pravcu Lučice — Biljanovac, u rejonu Dolca zatvori pravac koji od Ivanjice izvodi dolinom Studenice ka Ušću i, po forsiranju Ibra, orijentiše se prema Jošaničkoj Banji. Početak napada: 30. marta u 22 časa.

Napad jedinica Udarne grupe počeo je sa zakašnjenjem i nejednovremeno. Podilazeći Ibru, jedinice 5. divizije bile su zadržane žilavim otporom neprijateljskih delova s linije Tadenje — Velji vrh (trigonometar 870) — rudnik Jarando i s leve obale Brvenice. Samo jedan bataljon njene 4. brigade uspeo je da izbije na Ibar i da ga, jednom četom, forsira kod Bele

³²⁰ Dolina Ibra od Ušća do Raške bila je podeljena na tri odbrambena odseka: odsek oko Ušća, odsek od Biljanovca do Žutice i odsek oko Raške, sva tri pod komandom nemačkih oficira. Iz dokumenata kojima se raspoložuje nije se moglo ustanoviti koje su snage branile svaki od ovih odseka.

Stene, ali je protivnapadom neprijatelja odmah povraćen. Četvrta proleterska brigada 2. divizije potisnula je neprijateljsko obezbeđenje iz rejona Dželepa i s položaja oko Ušća, ali je pred samim mostom kod Ušća zadržana snažnom vatrom iz bunkera i oklopnog voza. Za to vreme je 2. proleterska brigada neuspešno napadala obezbeđenje železničkog mosta kod Loznog, a 3. brigada 2. divizije i 1. udarna brigada 5. divizije napadale neprijateljske jedinice u rejonu Veljeg vrha.

Ocenjujući da bi dalje borbe i zadržavanje snaga pred Ibrom bili bezuspešni, Stab Udarne grupe doneo je odluku i divizijama izdao naređenje da odstupe prema gornjem toku Studenice. Druga divizija se u zoru 31. marta povukla dolinom Studenice, u rejone Dobrog Dola, Mlanče i Vrbaje, a 5. divizija u pravcu Rudnog, na užu prostoriju Vionica — Kotlovi — Kulizino. Ovim je neuspešno završen pokušaj Udarne grupe da na odseku Bela Stena — Pusto Polje forsira Ibar i prodre u Toplicu i Jablanicu. Izmorena svakodnevnim borbama i dugim napornim maršem do Ibra, bez dovoljnih priprema, Udarne grupa nije mogla uspešno izvesti ovo forsiranje, pogotovo iz pokreta. Pri tom je štabna služba, a naročito obaveštajna, pokazala niz nedostataka: podaci o neprijatelju i organizaciji njegove odbrane bili su oskudni i neblagovremeni; pripreme i organizacija forsiranja mogli su da budu izvedeni temeljitije; trebalo je da jedinice na vreme dobiju zapovest za napad, a sadejstvo divizija, i brigada unutar divizija, da bude potpunije razrađeno; to bi otklonilo lutanje jedinica pri podilaženju reci, njihov nejedновременi napad, nedovoljno usklađeni rad štabova i suviše gubitke.

Kada je Udarnu grupu zadržao pred Ibrom, neprijatelj je iz Ušća, Raške, Duge Poljane, Sjenice i Ivanjice koncentrično uputio snage s ciljem da je eventualno okruži ili odbaci na zapad. Procenjujući njegove namere, Stab grupe je zadržao 5. diviziju na prostoriji Studenica — Srednja Reka — Ravna Gora — Ivanjica da aktivnim dejstvima vezuje, razvlači i tuče neprijateljske snage po delovima, a 2. diviziju usmerio ka Dragačevu da vrši pritisak na komunikacije Ivanjica — Užice i Kraljevo — Čačak.

Pošto je na liniji Vrbaje — Savovo postavila svoju 3. brigadu kao vezu sa 5. divizijom, 2. divizija je izvela manevar u pravcu Dragačeva. U toku 6. i 7. aprila ona je proterala četničke delove 1. i 2. ravnogorskog korpusa iz Tolišnice, Propljenice, Osonice i Gornjeg Dupca ka Ibru i Kaoni; u rejonu Gornjeg Dupca i Vučkovice odbila intervenciju bugarsko-nedičevskih snaga, jačine dva bataljona, iz Ivanjice i Guče; noću 8/9. aprila zauzela Kaonu, odbacivši četnike 1. i 2. ravnogorskog korpusa prema Kraljevu. Ojačani nemačko-bugarskim i nedi-

ćevskim snagama iz Kraljeva i Guče, četnici su 10. aprila izvršili protivnapad i delove 2. divizije odbacili na liniju Zabarjačko brdo — Javor (kota 812) — Lukavica, južno od Kaone. Zbog tofa, i zbog situacije kod 5. divizije, 2. divizija se uputila prema jugu i 12. aprila izbila u rejon Osonica — Savovo — Mlanča.

Za to vreme je 5. divizija u dolini gornjeg toga Studenice vodila svakodnevne borbe s neprijateljskim snagama.³²¹ koje su napadale s pravca Ušća, Raške, Duge Poljane, Sjenice i Ivanjice. Neprijateljski delovi iz Ušća i Raške prvo su ovladali položajem manastir Studenica — Mirilovac — Rudno — Biničko Polje, a zatim produžili nastupanje prema gornjem toku Studenice i u toku 7. aprila izbili na liniju Despotovica — Kovačevići — Pridvorica — Pejovići — Perišići — Ostatija — Kotlovi. Postojala je opasnost da neprijatelj, šireći se ka zapadu i severu, odvoji 5-tu od 2. divizije koja se još nalazila u Dragačevu. Da bi to sprečio, Štab grupe je uputio 10. brigadu u rejon Ravna Gora — Opaljenik — Štitkovo da zatvori pravce od Sjenice, Nove Varoši i Ljubiša, a glavninu 5. divizije usmerio ka gornjem toku Studenice da napadne neprijateljske snage iz Ušća i Raške i da ih s linije koju su dostigle odbaci ka lbru. U oštroj borbi 8. i 9. aprila 1. i 4. krajiška brigada su potisnule neprijatelja ka istoku i 10. aprila ovladale linijom Koritnik — Planinica — Izubra. U isto vreme 10. krajiška brigada je razbila delove četničkog 2. mileševskog i Požeškog korpusa u rejonu Štitkovo — Katići i onemogućila ispade muslimanske milicije s pravca Sjenice i Duge Poljane.

Dok je očekivao pomoć u oružju i municiji i ponovo ispitivao mogućnost forsiranja Ibra između Ušća i Mataruga, Štab Udarne grupe je privukao 2. diviziju i orijentisao jednu njenu brigadu na pravac Đakovo — Ušće, a njenoj glavнини odredio da u sadejstvu sa 5. divizijom napadne neprijatelja koji se u dolini Studenice zadržao na liniji Despotovica — Pridvorica. Od 13. do 17. aprila neprijatelj je, pod pritiskom 2. i 5. divizije, potisnut na položaj Borkovo — Milički krst — Jelena poljana — Bzovik — Rudno, na kome je prešao u odsudnu odbranu.³²²

³²¹ Delovi 24, 25. i 27. bugarske divizije, 4. puka »Brandenburg«, 3. nemačkog policijskog puka, 696. motorizovanog bataljona poljske žandarmerije, 1, 2, 3. i 4. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, četničkog Javorskog, Požeškog i 2. mileševskog korpusa i muslimanske milicije.

³²² Žestinu borbe može da ilustruje i to da je 3. bataljon bugarskog 61. puka u sukobu sa 4. proleterskom brigadom u rejonu Borkova, Po našim podacima, pretrpeo gubitke od oko 100 mrtvih i ranjenih i 20 zarobljenih. (Zbornik, tom I, knj. 7, dok. br. 118, str. 291).

Izbijanje na Povlen i Maljen

U međuvremenu je Štab Udarne grupe dobio direktivu Vrhovnog štaba da sa 2. i 5. divizijom krene u zapadnu Srbiju. Tamo je, radi jačanja ustanka i stvaranja uslova za prodor većih snaga NOVJ, trebalo da pređu i dve divizije 3. korpusa iz istočne Bosne. Po odluci Štaba Udarne grupe, marš je trebalo izvesti u dve kolone: desna (2. i 3. brigada 2. divizije) opštim pravcem Opaljenik — Katići — Kruščica — Uzići (istočno od Užica) — Povlen; leva (4. brigada 2. divizije,³²³ 1. 4. i 10. brigada 5. divizije) opštim pravcem Kulizino — Šitkovo — Ljubiš — Čajetina — Kadinjača (severozapadno od Užica) — Povlen. Iz doline Studenice Udarne grupa se pretihodno pomerila južno od Ivanjice, na prostoriju Budoželja — Kulizino — Ravna Gora, pa je noću 21/22. aprila prešla komunikaciju Sjenica — Ivanjica, između Ograđenika i Kušića, i nastavljajući marš izbila desnom kolonom u rejon Brezova — Bjeluša — Šarenik, a levom na liniju Šitkovo — Trudovo — Ojkovica.

Razbijajući na maršu delove četničkog Požeškog korpusa, desna kolona je noću 26/27. aprila prešla železničku prugu i drum Užice — Požega, na odseku Uzići — Gorjani,³²⁴ i stigla u rejon Kalenići — Granica — Lelići, severoistočno od Užica. Pošto je u rejonu Granice potisnula delove 4. puka »Brandenburg« i Srpskog dobrovoljačkog korpusa, ona je noću između 28. i 29. aprila, prešavši drum Užice — Valjevo, izbila u rejon Varda — Ruda Bukva — Godečevo, obezbeđujući se s pravca Kosjerića, Valjeva i Užica. Tako je ova kolona za nepunih osam dana izvršila postavljeni marševski cilj.

Marš leve kolone bio je nešto sporiji, jer se u njenom sastavu nalazilo više jedinica i znatan broj ranjenika obeju divizija. Praćena neprekidnim napadima četnika Javorskog i Zlatiborskog korpusa, leva kolona je do 24. aprila stigla u rejon Ljubiša i Sirogojna. Neprijatelj je užurbano prebacivao snage na njen marševski pravac da bi joj sprečio dalji pokret. Noću 24/25. aprila leva kolona je razbila delove 4. puka »Brandenburg«, Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četničkog Zlatiborskog korpusa na liniji Ljubiš — Rožanstvo, a zatim se uputila ka Čajetini, obišla je sa severoistoka i jugozapada i noću 26/27. aprila, prešavši drum Čajetina — Užice, produžila opštim

³²³ Ušla je u sastav leve kolone tek po prelazu komunikacije Sjenica — Ivanjica.

³²⁴ Prema našim podacima, 2. proleterska brigada uništila je tom prilikom putnički voz sa oko 200 neprijateljskih vojnika. Zaplenjeno je: 45 pušaka, 14 pištolja, 4 automata, 1 puškomitraljez i znatna količina druge spreme. Spaljena je železnička stanica kod Uzića i porušena železnička pruga. Brigada je imala 4 mrtva i 5 ranjenih (Zbornik, tom I, knj. 7, dok. br. 167 i 168, str. 394—398).

pravcem prema Kadinjači. Na komunikaciji Užice — Višegrad, iz rejonu železničke stanice Bioska i Ljubičica, proterala je manje bugarske delove, a sa Bukovika (trigonometar 977) odbacila i one delove koji su nastupali s pravca Užica. Ona je noću 28/29. aprila prešla drum Užice — Bajina Bašta, pošto je na odseku Kadinjača — Dub razbila delove 24. bugarske divizije. 4. puka »Brandenburg«, 696. bataljona poljske žandarmerije, Srpskog dobrovoljačkog korpusa i četnika. Sutradan je preko Jelove gore izbila na prostoriju Jakalj — Seča Reka — Ruda bukva — Varda i spojila se sa 2. i 3. brigadom 2. divizije (desnom kolonom).

Da bi prihvatio 16. i 17. diviziju 3. korpusa, koje, dolazeći iz istočne Bosne, treba da na odseku Bajina Bašta — Drinjača forsiraju Drinu, Štab Udarne grupe je usmerio 5. diviziju prema Rogačici, a 2. diviziji dao zadatak da ovlada Povlenom i zatvori pravce koji od Valjeva vode prema Rogačici i Užicu. Izvršenje ovih zadataka sprečeno je koncentričnim nastupanjem neprijatelja ka Udarnoj grupi. Delovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa i bugarske 24. divizije poseli su desnu obalu Drine, od Bajine Baste do Ljubovije; delovi 5. puka Ruskog zaštitnog korpusa, četnički Požeški, Valjevski, 2. šumadijski, Cerski korpus i Korpus gorske garde, s linije Debelo brdo — Povlen — Mravinjci, vršili su pritisak prema Makovištu; grupa »Holman« (Holmann: 4. puk »Brandenburg« bez 2. bataljona, 696. bataljon, delovi 1. i 4, srpskog dobrovoljačkog puka) napadala je iz Kosjerića ka liniji Ruda bukva — Varda; grupa »Vajl« (Weil: 2. bataljon 4. puka »Brandenburg«, bugarski delovi 63. puka 22. divizije) nastupala je pravcem Užice — Konder — Seča Reka — Varda; dva bataljona iz bugarske 24. divizije nastupala su iz Rogačice i Duba pravcem Leštansko — Vujetići. U toku 1. i 2. maja, u rejonima Seče Reke, Varde i Rude bukve, 2. divizija je vodila oštru borbu sa grupom »Holman« i grupom »Vajl«, ali je odbacena ka Makovištu, a neprijatelj je ovladao rejonom Varde. Na Crvenom bregu i Goveđoj glavi 2. divizija je razbila četnički Valjevski i Šumadijski korpus i Korpus gorske garde i odbacila ih na položaj Mali Povlen — Bele vode — Mravinjci.

Za to vreme 5. diviziju, koja je izbila u rejon Ovčinje, napali su, s linije Aleksići — Prosjek, delovi četničkog Valjevskog, Cerskog i Požeškog korpusa i, iz Rogačice, preko Leštanskog, dva bataljona bugarske 24. divizije. Napad bugarskih bataljona zaustavljen je kod Vujetića, a glavnina 5. divizije usmerila se na četnike i proterala ih u pravcu Debelog brda.

Želeći da neprijateljske snage odvuče što dalje od Drine i time olakša prelaz 16. i 17. divizije, Štab Udarne grupe je

preduzeo mere da se 2. i 5. divizija noću 2/3. maja pomere u širi rejon Maljena. Ali, zbog jačih koncentracija neprijateljskih snaga duž komunikacije Užice — Valjevo, samo je 10. brigada izbila u Skakavce. Uz to, ovih dana su i neprijateljske snage u istočnoj Bosni nastojale da po svaku cenu spreče izbijanje 16. i 17. divizije na Drinu, pa su oslobođene snage Srpskog dobrovoljačkog korpusa i bugarske 24. divizije, dotada vezane na Drini, odmah upućene protiv 2. i 5. divizije. Na osnovu direktive Vrhovnog štaba i procene situacije, Stab Udarne grupe je tada doneo odluku da sa divizijama krene na Taru. Divizije, prikupljene 6. maja u rejonima Varde, Jelovika i Kostojevića, krenule su uveče pravcem Jelovik — Zaglavak i dalje, preko drumu Užice — Bajina Bašta, ka Tari. Druga divizija (bez 4. brigade) trebalo je da se zadrži neko vreme na Tari, a zatim preko Povlena i Maljena uputi u Šumadiju. Peta divizija i 4. brigada 2. divizije, s ranjenicima, produžile su marš prema komunikaciji Užice — Višegrad i 10. maja izbile u rejone Kremne i Semegnjeva; odatle je 5. divizija nastavila pokret ka Ribnici, a 4. brigada 2. divizije ostala je da se poveže sa 2. korpusom, koji bi prihvatio ranjenike. Neprijatelj je takođe brzo radio: on je u rejon Ljubiša privukao jače snage da bi sprečio prelaz preko drumu Užice — Nova Varoš.

Uviđajući težak položaj 2. i 5. divizije, Vrhovni štab je 12. maja izdao naređenje Stabu Udarne grupe da obe divizije orijentiše prema slobodnoj teritoriji 2. korpusa na levoj obali Lima. Iščekujući pristizanje 2. divizije s Tare, 5. divizija je na odseku Sirogojno — Ljubiš i u zahvatu komunikacije Užice — Nova Varoš vodila žestoku borbu s nemačkim i bugarskim snagama, a naročito s četničkim snagama Valjevskog, 1. i 2. ravnogorskog, Požeškog, Javorskog i Mileševskog korpusa i Korpusa gorske garde. Tek noću 15/16. maja, po izbijanju 2. divizije na liniju Dobroselica — Ljubiš, Udarne grupa je mogla da krene preko Zlatara ka Limu, koji je prešla 20. maja kod Brodareva, posle oštih borbi na Zlataru i prilikom prelaza preko ceste Sjenica — Prijepolje.

Ovim prelazom preko Lima završen je prodor 2. i 5. divizije u Srbiju. One su izvele vrlo težak manevar, boreći se i maršujući više od dva meseca. Blagovremeno obavestena o pokretu Udarne grupe, nemačka komanda je na odgovarajućim pravcima i odsecima bila prikupila nemačke, bugarske, četničke i nedićevske snage i muslimansku miliciju i prinudila 2. i 5. diviziju da se ka svom operativnom cilju probijaju pod vrlo nepovoljnim uslovima. Jedino dejstvujući objedinjeno i kom-

binujući napadne i odbrambene radnje, ove divizije su mogle doleteti brojno i tehnički nadmoćnom neprijatelju i postići izvestan uspeh, naročito u dolini Studenice i u Dragačevu. Forsiranje Ibra predstavljalo je veliku teškoću. Pošto 2. i 5. divizija (po prelazu preko Lima) nisu pošle ka severu, nemačkoj komandi je bilo jasno da će one pri prodoru ka istoku najpre težiti da se dočepaju topografski jakog masiva Kopaonika i time obezbede vezu s Toplicom i Jablanicom; zato je u ovoj zoni pravovremeno organizovala jaku odbranu. Uz to je neprijatelj, koristeći se komunikacijama za veću slobodu manevra, brzo vršio pregrupisavanja, zatvarao pojedine pravce i sa sve većom upornošću obnavljao pritisak na Udarnu grupu divizija. U neprekidnim borbama na teško prohodnom zemljištu, po snegu i nevremenu, bez dovoljno municije i hrane, obe divizije su pokazale veliku žilavost, a njihovi borci i starešine pružili su mnoge primere požrtvovanja, hrabrosti, inicijative i upornosti. Udarna grupa nije izvršila direktivu Vrhovnog štaba: da prodre u južnu Srbiju i s jedinicama koje su se tamo borile stvori oslonac za prodor glavnine NOVJ u istočni deo Jugoslavije. Ovaj neuspeh je, pre svega, bio prouzrokovan velikom nadmoćnošću neprijatelja i izrazitom ofanzivnom taktikom koju je nemačka komanda primenjivala u odbrani Srbije. S druge strane, izmorenost jedinica Udarne grupe, oskudica u hrani i municiji, kao i izvesni propusti u komandovanju, otežali su izvršenje zadatka.

Neprijatelj (naročito četnici) pretrpeo je osetne gubitke u sukobima u Dragačevu, na Povlenu, oko Ljubiša i Sirogojna. Zbog dejstva 2. i 5. divizije u jugozapadnoj i zapadnoj Srbiji, aktivnost neprijatelja protiv jedinica 2. korpusa i onih pod komandom Glavnog štaba Srbije bila je znatno manja.

BORBE U SRBIJI (od marta do juna 1944)

U Sumadiji, a naročito u južnoj Srbiji, jedinice NOVJ, u orolećnim borbama, uspešno su odolele svim napadima neprijatelja i znatno su ojačale. Polovinom marta dejstvovali su pod komandom Glavnog štaba Srbije: 2, 3, 4, 5, 6. južnomoravska i Ozrenska brigada, Kosmajski, Sumadijski, 1. i 2. južnomoravski, Jastrebački, Rasinski i Zaječarski NOP odred i Ozrenski bataljon. U vreme prodora 2. i 5. divizije, ove snage su povećale napade na oslabljene posade neprijateljskih garni-

zona,³²⁵ nešto proširile oslobođenu teritoriju i povezale svoja dejstva sa dejstvima jedinica NOVJ u Makedoniji, istočnoj Bosni i Sremu.

Zapadna Srbija i Šumadija

Kosmajski i Sumadijski odred uspeli su u toku zime da se održe u borbi s nadmoćnim neprijateljskim snagama. Njihova aktivnost postala je življa u toku prodora 2. i 5. divizije, pa su i brojno ojačali. Na savetovanju partijskih i vojnih rukovodilaca Sumadije, održanom 16. aprila na Bukulji, odlučeno je da se od delova Kosmajskog i Sumadijskog odreda i novodošlih boraca formira 2. šumadijska brigada, što je i izvršeno 25. aprila u Darosavi. Brigada je odmah napala delove četničkog Kosmajskog korpusa u rejonu Velike Ivanče i Rogače. Na dan 12. maja četnički delovi Kosmajskog korpusa i Korpusa gorske garde uspeli su, prvo u rejonu Darosave a potom i u rejonu Brajkovca, da je prinude na borbu u okruženju. Ona je tada pretrpela osetne gubitke, pa je do 12. juna dejstvovala po grupama od 20—30 boraca, zajedno s Kosmajskim i Sumadijskim odredom. Brigada i ovi odredi imali su gotovo svakodnevno borbe s neprijateljem, naročito s četnicima. Njihovo brojno stanje se ipak povećavalo. U sastav 2. šumadijske brigade ušao je u avgustu i jedan posavsko-tamnavski bataljon koji se prebacio iz Srema. Nešto docnije iz Srema je pristigao još jedan posavsko-tamnavski bataljon, pa je od njega, Kosmajskog odreda i novih boraca formirana u toku septembra Kosmajska brigada. Pošto se brojno stanje 2. šumadijske i Kosmajске brigade znatno povećalo, od njihovih delova je formirana i 31. brigada.³²⁶

U to vreme oživeo je narodnooslobodilački pokret u Mačvi, Pocerini i Rađevini. Početkom godine formiran je od jezgra ranijeg Mačvanskog NOP odreda (u sastavu 16. divizije) novi Mačvanski odred. Obrazovani su Okružno partijsko povereništvo za Podrinje i sreska povereništva za mačvanski i jadarski srez. Deo Mačvanskog odreda upućen je iz istočne Bosne u

³²⁵ U proleće su okupatorsko-kvislinške snage u Srbiji sačinjavali: pet nemačkih policijskih pukova i nekoliko manjih jedinica; bugarski 1. okupacioni korpus jačine (22, 24, 25. i 27. divizija), delovi 29. divizije bugarske 5. armije i još neke manje jedinice; Ruski zaštitni korpus (pet pukova); Srpski dobrovoljački korpus (pet pukova); Srpska državna straža (oko 17.000 ljudi); oko 40 korpusa Draže Mihailovića (oko 40.000 četnika, većinom prisilno mobilisanih).

Vojnoupравни komandant Srbije u maju je obrazovao naročiti štab za vezu s četnicima Draže Mihailovića: Centar za komandovanje i obaveštavanje.

³²⁶ Pri prodoru glavnine NOVJ u Srbiju, sve tri brigade su ušle u sastav 1. proleterskog korpusa.

jugoistočni Srem radi prihvata novih boraca iz Beograda i okoline. Ostatak ovog odreda i partijski radnici prebacili su se, do kraja marta, u Mačvu, Pocerinu, Jadar i Rađevinu. Njihov rad je bio usmeren prvenstveno na stvaranje i jačanje partijskih i drugih antifašističkih organizacija i na izvođenje manjih akcija.

Južna i istočna Srbija

Snage NOVJ u južnoj Srbiji oslobodile su prostranu teritoriju i potisnule bugarske jedinice u veće garnizone. Štab bugarske 27. divizije tražio je nova pojačanja. A četnički komandanti su uporno zahtevali od Draže Mihailovića da se brzo koncentrišu jake snage i preduzmu veće operacije protiv jedinica NOVJ u južnoj Srbiji.

Za napad na jedinice NOVJ u Toplici i Jablanici neprijatelj je, pored nekih nemačkih i bugarskih delova, uglavnom upotrebio kvislinške formacije četnika i nedićevaca. Pošto mu je, polovinom marta, potčinjen i Toplički korpus, komandant četničkog Rasinskog korpusa je oba korpusa prikupio u rejonu Arbanaške radi predstojećeg napada. Trebalo je da im sadejstvuju četnički delovi Gorskog štaba 110 (kasnije Južnomoravske grupe korpusa), Velikomoravske i Nišavske grupe korpusa i nemačke, bugarske i Nedićeve jedinice iz Prokuplja, Leskovca, Lebana i Kuršumlje.

Ocenivši namere neprijatelja, Operativni štab južnomoravske zone³²⁷ odlučio je da napadne i razbije grupisane četničke snage. Od 2-ge, 4-te i Ozrenske brigade obrazovao je Udarnu grupu, koja je dobila zadatak da napadne četnike na Arbanaškoj. Treća brigada, na Velikom i Malom Jastrepcu, trebalo je da štiti slobodnu teritoriju severno od Toplice. Peta brigada je zadržana u rezervi u rejonu Mijajlice, a 1. južnomoravskom NOP odredu naređeno je da s linije Gajtan — Bučumet onemogući prodor neprijatelja iz Gornje Jablanice u Pustu reku. Koncentrično napadnuti, četnici su razbijeni i potisnuti ka Blacu. Treća brigada je sprečila delove četničke Velikomoravske grupe korpusa da s pravca Kruševca prođu ka Velikom i Malom Jastrepcu, a zatim se pomerila u rejon Gornje i Donje Draguše i manjim napadima uznemiravala četnički Rasinski korpus, razmešten jugoistočno od Blaca. Neprijateljske snage na drugim pravcima nisu ispoljile dejstva.

Operativni štab južnomoravske zone, radi proširenja dejstava, usmerio je 5. brigadu prema Crnoj Travi, Ozrensku brigadu na Kukaviću, 2. i 4. brigadu i 1. južnomoravski odred ka

³²⁷ **Radi objedinjavanja dejstava brigada i odreda u južnoj Srbiji, taj štab je formiran 12. marta odlukom Glavnog štaba Srbije.**

Belom Kamenu, a 3. brigadu je zadržao u Toplici. Već 28. marta 2. i 4. brigada i 1. južnomoravski odred napali su delove Ruskog zaštitnog korpusa u Belom Kamenu i odbacili ih ka Prokuplju, ali su ovi, protivnapadom, povratili selo i pristupili utvrđivanju. Ponovljeni napad nije uspeo. U međuvremenu je jedan bataljon bugarskog 123. puka izbio iz Lebana u Savinac, ali su ga 2. i 4. brigada napale i prinudile da se vrati u Lebane. Četvrta brigada³²⁸ i 1. južnomoravski odred ostali su i dalje u južnom delu Toplice i Jablanice, a 3. brigada, pošto je 29. marta odbila napad jednog bataljona 123. puka kod Donje i Gornje Draguše, produžila je dejstva oko Kruševca i Đunisa. Tu je uskoro pristigla i 2. brigada. Do polovine maja nije bilo većih akcija neprijatelja protiv ovih jedinica, sem jednog ispada nemačkih delova i nedićevaca (preko 1.000 vojnika), 13. aprila, iz Kruševca u pravcu Lomnice, gde su se nalazili 2. i 3. brigada i Rasinski NOP odred, pri čemu je neprijatelj bio odbačen uz gubitke (oko 120 mrtvih).

Na desnoj obali Južne Morave 6. brigada je noću 13/14. aprila razbila bugarsku posadu u Krivoj Feji.³²⁹ Peta brigada, koja je već bila pristigla u Crnu Travu, napala je 9. aprila bugarsku posadu u Ljuberađi, porušila mostove na drumovima Ljuberađa — Babušnica i Svode — Pirot i pokidala 20 km telegrafsko-telefonskih linija; 13. aprila u rejonu Kalne razbila jedan bugarski bataljon i narednih dana proterala posadu iz Sukova, uništila most, železničku stanicu i jedan voz; u rejonu Rnjosa 23. aprila razbila manje delove bugarskog 50. puka.

Aktivnost jedinica NOVJ na prostoriji Kumanovo — Vranje — Pirot prinudila je Štab bugarske 5. armije da krajem aprila organizuje zamašnija ofanzivna dejstva. Za to vreme su 6. brigada i Kosovski NOP odred dejstvovali pod komandom Glavnog štaba Makedonije.³³⁰ U vreme tih borbi, 9. maja, formirana je 7. južnomoravska brigada. Tri dana docnije, posle jednog sukoba sa bugarskim jedinicama na grebenu Mali Samari, ona se povukla prema Talambasu, gde se spojila sa 5. brigadom. Usled nadmoćnosti neprijatelja, obe brigade su pokušavale da preko Suve planine i Babičke gore izbiju na Južnu Moravu i pređu u Jablanicu. Pri pokretu, na Trešten vrhu i Golemom stražištu, razbile su četničke delove Nišavskog i Čegarskog korpusa. Kako su snage bugarske 27. divizije bile

³²⁸ Četvrtoj brigadi se 17. maja u rejonu Lebana predao jedan bugarski bataljon, pa je od njega i ranije zarobljenih Bugara krajem maja formirana bugarska partizanska brigada »Georgi Dimitrov«.

³²⁹ Poginulo je 56 a zarobljeno 250 vojnika s celokupnim naoružanjem. Naši gubici: 6 mrtvih i 15 ranjenih (Zbornik, tom I, knj. 7, dok. br. 37, str. 116; Arhiv VII, k. 1053, br. reg. 1/5).

³³⁰ Ta dejstva su obrađena u poglavlju: Makedonija (Neprijateljska prolećna ofanziva).

posele reku, 5. brigada se uputila ka Lužnici, a 7. brigada u Crnu Travu. Tek u drugoj Dolovini maja prešle su Južnu Moravu i pristigle na Kukavicu.

Operativni štab južnomoravske zone uputio je u istočnu Srbiju, polovinom maja, Ozrensku brigadu i Nišavski NOP odred, da tamo ožive borbu i olakšaju rad partijskih radnika.³³¹ Prešavši Južnu Moravu u rejonu Malog Jastrepca, ove jedinice su vodile žestoku borbu kod Belog Potoka, Skrobnice, Vrela, Čitluka, na Krstaču i Slemenu s Nedićevim snagama i četničkim jedinicama iz sastava Knjaževačkog, Deligradskog, Mlavskog i Timočkog korpusa i Nišavske grupe korpusa; a početkom juna, zbog jake koncentracije neprijatelja na ovoj prostoriji (oko 7.000 četnika i nedićevaca), pomerile su se na Bukovik. Ali su četnici brzo pregrupisali snage. U oštroj borbi na planini Ražnju i na Konjskim poljanama četnici su pretrpeli veće gubitke.³³² Brigada i Nišavski odred, goneći delove Timočkog i Deligradskog korpusa, usmerili su se ka Vrelima i Cerju, da bi se zatim, preko Južne Morave, povukli na Jastrebac i ušli u sastav 23. divizije.

Jedinice NOVJ u užoj Srbiji postigle su u to vreme značajne vojne i političke uspehe. Nanele su znatne gubitke okupatoru i kvislinzima, a naročito četnicima. U južnoj Srbiji su držale znatnu slobodnu teritoriju u zahvatu Južne i Zapadne Morave, Kopaonika i Jablanice. Bili su stvoreni uslovi za formiranje novih brigada i divizija NOVJ: 20. maja — od 4, 5. i 6. brigade³³³ — formirana je 21. udarna divizija; 22. maja — od 8, 10. i 12. brigade — 22. divizija; 27. maja — od 7, 9. i, nešto kasnije, 14. brigade — 23. divizija; 10. juna — od 11, 13, 15. i 17. brigade — 24. divizija;³³⁴ 21. juna — od 16, 18. i 19. brigade — 25. divizija.

Brojno narastanje jedinica, naročito u južnoj Srbiji, omogućilo je Glavnom štabu Srbije da još u drugoj polovini maja otpočne pripreme za uništenje četničkih snaga koje su vršile česte ispade prema slobodnoj teritoriji Jablanice, Puste

³³¹ Od jedne čete Ozrenskog bataljona, koja je iz južne Srbije upućena u širi rejon Temske, formiran je u toku marta Nišavski (Niški) NOP odred. On se već krajem marta vratio u južnu Srbiju.

³³² Prema obostranim podacima, samo četničkom Timočkom korpusu naneti su gubici od oko 170 mrtvih i ranjenih i oko 100 zarobljenih (Arhiv VII, k. 1073, br. reg. 14/1; k. 1069, br. reg. 1'3; k. 27, br. reg. 16/7; k. 27, br. reg. 17/1; k. 372, br. reg. 37/28).

³³³ Na dan 7. maja izvršeno je preimenovanje brigada: 2. južnomoravska brigada je preimenovana u 4-tu, 3. brigada u 5-tu, 4. brigada u 6-tu, 5. brigada u 7-mu, 6. brigada u 8-mu, Ozrenska brigada u 9-tu i 7. brigada u 10. srpsku brigadu.

³³⁴ Do 11. juna su 21, 22, 23. i 24. divizija nosile naziv: 1, 2, 3. i 4. divizija.

reke i južnog dela Toplice. Radi toga su 21. i 22. divizija dobile zadatak da unište četničku Južnomoravsku grupu korpusa, koncentrisanu u rejonu Medveđe, a zatim i četničku Rasinsko-topličku grupu korpusa u Kosanici i Rasini.

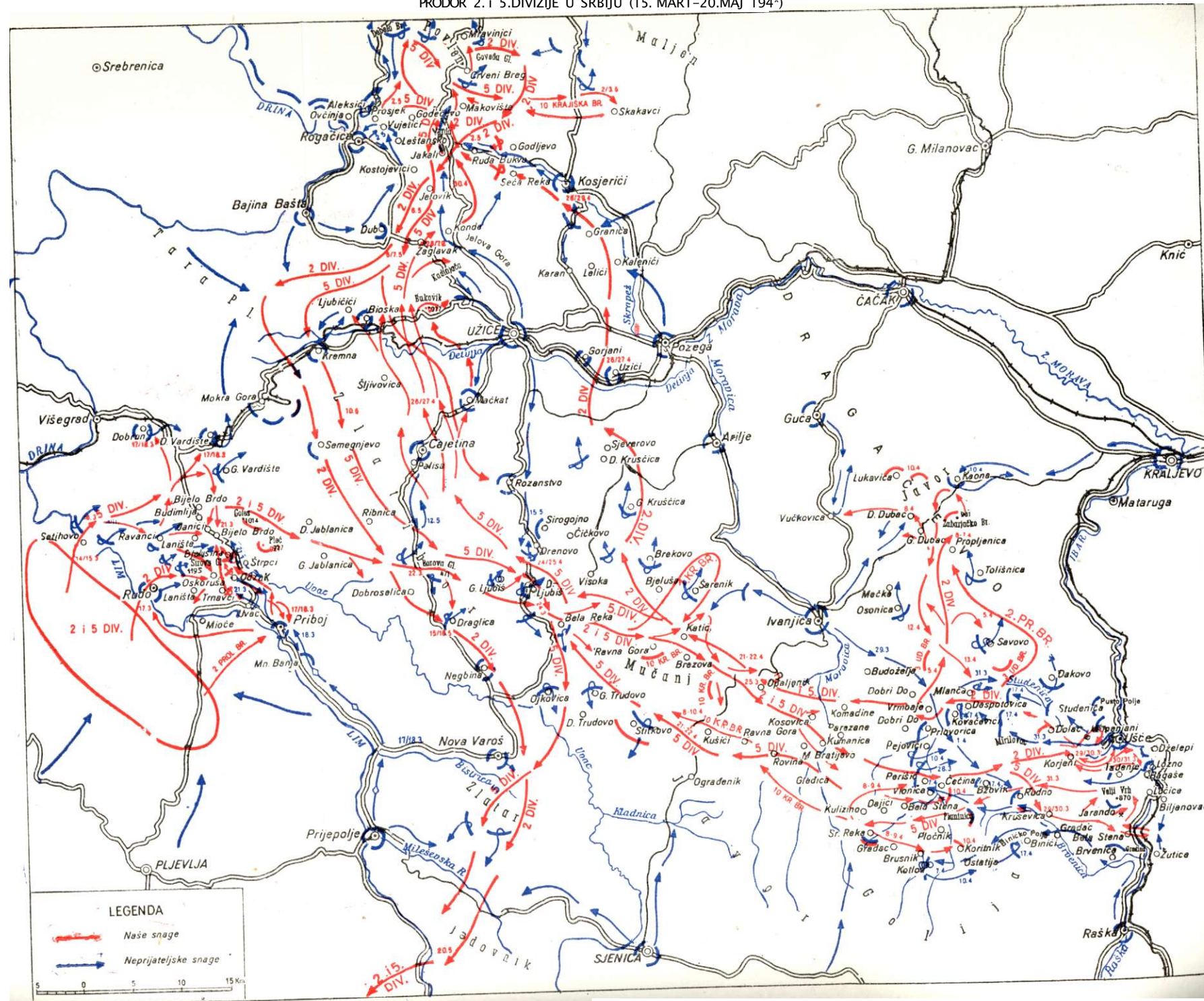
Noću između 24. i 25. maja 21. divizija je izbila iz Gornjeg i Donjeg Gajtana u rejon Mačedonci — Borovci, dok su s pravca Tupalskog visa prema njoj nastupili delovi Južnomoravske grupe korpusa. Ujutro, napadnuti bočno od Mačedonaca i iz pozadine s pravca Borovaca, četnici su se u neredu povukli ka Tupalskom visu. Uto je i 22. divizija, u nastupanju s Kukavice, napala četničke snage u rejonima Borja, Gornje i Donje Oruglice i, razbivši ih, 27. maja nastavila gonjenje ka Lebanu i Leskovcu.³³⁵

Glavni štab Srbije smatrao je da ove četničke snage nisu više u stanju da preduzmu jači napad, pa je 29. maja orijentisao 21. diviziju ka Kosanici da napadne one delove Rasinsko-topličke grupe korpusa koji su pokušali da rasterete Južnomoravsku grupu i spreče njeno uništenje. Posle nekoliko uzastopnih sukoba kod Tulara, Retkocera i Dobrog Dola, četnici su početkom juna odbačeni u pravcu Kuršumlje.

Sada je Glavni štab Srbije nastojao da proširi dejstva svojih jedinica; pa je 21. i 25. diviziju usmerio ka Kopaoniku i Župi, 22. diviziju prema Vranju i Kozjaku, 23. diviziju uputio u istočnu Srbiju, a 24. diviziju zadržao da štiti slobodnu teritoriju u Jablanici i Pustoj reci. I već noću 15/16. juna 5. brigada 21. divizije napala je u Blacu jedan bataljon bugarskog 123. puka i izvestan broj nemačkih i Nedićevih vojnika; ali, posle trodnevne borbe, ona se, usled pristizanja neprijateljskih ojačanja s pravca Beloljina, morala povući. Neprijatelj je ipak uskoro napustio Blace i povukao se u Prokuplje. U drugoj polovini juna 21. divizija vodila je borbu na Kopaoniku s četničkom Rasinsko-topličkom grupom korpusa i 2. kosovskim korpusom i odbacila ih prema Aleksandrovcu i Suvom rudištu. Zbog toga je četnička Vrhovna komanda obustavila pokret 4. grupe jurišnih korpusa, koja je trebalo da uzme učešća u nemačkim operacijama protiv 2. korpusa NOVJ u Sandžaku i Crnoj Gori, i uputila je prema Kopaoniku, protiv 21. divizije. Za to vreme je 25. divizija na Jastrepцу i u rejonu Magova i Merčeza vezivala znatne delove Rasinsko-topličke grupe korpusa i nemačkih snaga i sprečavala njihove ispade iz Aleksandrovcu prema Brusu.

SS prema njihovim podacima, četnici su u tim borbama pretrpeli gubitke od oko 500 ljudi, 15 mitraljeza i puškomitraljeza i 142 puške (Arhiv VII, k. 1045, br. reg. 16/2; k. 1070, br. reg. 1/5; k. 1051, br. reg. 16/2; k. 1043, br. reg. 47/2; mikroteka, film 3/203, 8/443, 10/468, 12/393—504, 20/501—554).

PRODOR 2. i 5. DIVIZIJE U SRBIJU (15. MART-20. MAJ 1941*)

Skica br. 14

Posle odlaska 21. divizije ka Kopaoniku, 17. brigada 24. divizije upućena je u rejon Kosanice, a 11. brigada je noću 24/25. maja napala nemački aerodrom kod Leskovca i uništila posadu, nekoliko aviona i znatnu količinu municije i benzina, zatim vodila oštru borbu sa delovima bugarskog 123. puka između Lebana i Dragovca. Početkom juna je 22. divizija, sa 13. brigadom 24. divizije i bugarskom brigadom »Georgi Dimitrov«, napala dva nemačka bataljona, jedan bugarski bataljon i izvestan broj nedičevaca u Leskovcu i Vučju, porušila električne centrale u oba mesta i, noću 18/19. juna, železničku stanicu u Grdelici, pa se povukla jugozapadno od Leskovca. Nemački, bugarski i četnički delovi iz Leskovca, Lebana i Medveđe izvršili su protivnapad, pri čemu je 22. divizija uspela da ih zadrži na položaju Crni Vrh — Novkov Rid — Beli Kamen, a potom se noću 25/26. juna povukla u rejon Tulara. Stab 22. divizije orijentisao je svoju 12. brigadu i 13. brigadu 24. divizije prema Cukljeniku radi dejstva na komunikaciji Kumanovo — Niš, a ostale snage zadržao u rejonu Gornje i Donje Oruglice. Početkom jula Glavni štab Srbije uputio je 22. diviziju i delove 24. divizije na Babičku goru.

Prema direktivi Glavnog štaba Srbije od 10. juna, Stab 23. divizije prikupio je svoje jedinice na Jastrepцу i izvršio pripreme za prodor u istočnu Srbiju. Prelaz preko Južne Morave izveden je 20. juna, severozapadno od Donjeg Ljubeša. Divizija je odbacila slabije bugarske delove sa desne obale Južne Morave, napala četnički Krajinski korpus u Mozgovu, Crnom Kalu i Rujištu i, produžujući dejstva na Bukoviku, nanela osetne gubitke delovima četničkog Deligradskog i Timočkog korpusa.³³⁶ Goneći četnike ka Sokobanji, ona se zadržala neko vreme u rejonima Čitluka i Dugog Polja radi popune ljudstvom i naoružanjem. Orijentisana zatim prema dolini Timoka, ona je u redovima četnika stvorila čitavu pometnju za vreme borbi (duž komunikacije Knjaževac — Beli Potok i u rejonima Sokobanje, Visokog i Odenca) sa delovima bugarskog 1. okupacionog korpusa i četničkim Krajinskim, Knjaževačkim, Deligradskim, Timočkim i Mlavskim korpusom i Nišavskom grupom korpusa. Do početka jula potisnula je četnike sa prostorije između komunikacije Knjaževac — Boljevac, donjeg toka Južne Morave i Nišave i komunikacije Boljevac — Krivi Vir. Četnici su držali jedino Sokobanju, a bugarske okupatorske snage Niš i Paraćin.

336 prema obostranim podacima, četnici su imali oko 100 mrtvih i ranjenih i 91 nestalog (Arhiv VII, k. 372, br. reg. 28/1; k. 1078, br. reg. 1/1; mikroteka, film 27'356—357).

Da bi sprečila tako naglo jačanje jedinica NOVJ u Srbiji, nemačka komanda je ubrzo preduzela obimnije ofanzivne operacije.

Kosovo i Metohija Na Kosovu i u Metohiji došlo je u to vreme do življeg razvoja narodnooslobodilačkog pokreta i do obrazovanja novih jedinica. U aprilu su stvorene tri partizanske čete, uskoro objedinjene u bataljon koji je u toku maja dejstvovao u rejonima Plava, Gusinja, Đakovice i Prizrena. Od jedne desetine ovog bataljona koja je ostavljena u Malesiji i od novih boraca formiran je krajem maja i Kosovski bataljon. On je razvio aktivnost u Metohiji i u delu severne Albanije. Od boraca ranijeg bataljona »Bajram Curi« obrazovana je jedna četa koja je dejstvovala u rejonu Ljume.

Povećana aktivnost ovih jedinica razvijala se istovremeno sa procesom političkog raslojavanja šiptarskih masa: jedan deo je prilazio NOP-u, drugi je gubio poverenje u svoje vođe (sluge okupatora) i držao se neutralno, treći se kolebao. Da bi povećale učešće tih masa u antifašističkom pokretu, Patrija i druge antifašističke organizacije objašnjavale su im karakter i ciljeve narodnooslobodilačke borbe.

Dejstvujući u prigraničnom pojasu Metohije i Albanije, Kosovski bataljon je u toku juna izvršio nekoliko uspešnih akcija: napao jednu nemačku kolonu na drumu Prizren — Skadar, u rejonu Kukesa; uništio dva kamiona, zaplenio 20 pušaka i proterao nemačko obezbeđenje rudnika hroma kod Kepeneka; razbio dve nemačke kolone u pokretu na drumovima Peć — Đakovica i Đakovica — Prizren. U drugoj polovini jula on je u rejonu Ljum-Kule uspešno napao jednu nemačku transportnu kolonu.³³⁷

Vojvodina U proleće i leto 1944. godine narodnooslobodilački pokret u Vojvodini postigao je značajne vojne i političke rezultate. Pored vojvođanskih brigada i dve divizije u sastavu 12. korpusa, koje su dejstvovale van teritorije Vojvodine, borilo se protiv neprijatelja još dve brigade, sedam partizanskih odreda i jedan samostalni bataljon — ukupno preko 5.000 boraca koji su svojom aktivnošću vezivali do 60.000 neprijateljskih vojnika. Pored toga, ojačane su partijske, skojevske i druge masovne antifašističke organizacije, a proširena je i mreža organa narodne vlasti i vojno-pozadinskih ustanova.

³³⁷ Uništio je 50 automobila, a zarobio 28 Nemaca (Arhiv VII. k. 1988, br. reg. 6/2).

Sve življa aktivnost partizanskih odreda ispoljavala se u to vreme ne samo u Sremu nego i u Banatu i Bačkoj. Priliv novih boraca u jedinice NOVJ bio je u stalnom porastu. U Bačkoj i Banatu stvoreni su novi partizanski odredi, a velik broj boraca upućen je u Srem za popunu vojvodanskih brigada.

Drugi sremski odred, koji je, ispred 13. SS divizije, bio prešao u istočnu Bosnu, povratio se krajem marta u Srem, na prostoriju Morović — Bosut — Višnjićevo — Jamena. U rejonu Morovića nalazio se i bataljon 6. brigade, pa su obe jedinice u drugoj polovini aprila vodile upornu borbu s nemačkim policijskim i ustaško-domobranskim jedinicama (jačine oko 3.000 ljudi) koje su nastojale da ih potisnu iz jugozapadnog Srema. Krajem aprila 6. brigada je popunjena još jednim bataljonom 1. sremskog odreda. Zajedno sa 2. odredom, u toku maja, ona je napala neprijateljske posade u zapadnom Sremu i izvela nekoliko uspešnih diverzija na komunikacijama Beograd — Zagreb, Sid — Sremska Rača i Vinkovci — Brčko. Za to vreme je 1. odred u istočnom Sremu napadao neprijateljske delove u rejonima Maradika, Vrdnika, Klenka i Platičeva. Diverzantski bataljon Glavnog štaba Vojvodine izveo je više diverzija na komunikacijama Beograd — Zagreb, Vrdnik — Ruma, Ruma — Klenak i porušio nekoliko mostova na drumovima Stara Pazova — Vojska i Zemun — Petrovčić.³³⁸

Od 6. do 16. maja, da bi uništili 1. sremski odred, delovi nemačkog 606. puka za osiguranje železničkih komunikacija i 3. policijskog puka i ustaško-domobranske posade Zemuna, Stare Pazove i Rume pročešljavali su predeo između Kupinova, Obreža i Save. Ove snage su okružile jedan bataljon 1. odreda, jedan posavsko-tamnavski bataljon, oko 1.200 novih boraca i 4.000 meštana iz okolnih sela. Jedna grupa boraca, prevezena Savom do Kupinova, sa grupom boraca koja nije bila okružena, izvršila je na neprijatelja pritisak s leđa i tako olakšala proboj i izvlačenje ostalih jedinica i one velike grupe meštana prema Obrežu. Bataljon 1. odreda ušao je zatim u sastav 6. brigade kao njen 3. bataljon.

Nemačka komanda ubrzo je pripremila novu akciju protiv jedinica NOVJ u Sremu.³³⁹ Planom je bilo predviđeno da se najpre pročešlja prostorija Fruške gore i severoistočnog i jugoistočnog Srema, a zatim i jugozapadnog Srema. Za izvođenje

³³⁸ U borbama u periodu mart-maj, prema obostranim podacima, 6. brigada, 1. i 2. sremski odred i Diverzantski bataljon izbacili su iz stroja oko 600 neprijateljskih vojnika, zapienili 10 mitraljeza i puškomitraljeza, 26 automata, preko 100 pušaka i 18.000 metaka, oštetili 34 lokomotive, 150 vagona i 3,5 km pruge (Arhiv VII, 212, br. reg. 5/5, 37/5; k. 211, br. reg. 28/7; k. 149-c, br. reg. 50/4; k. 149-e, br. reg. 16/2, 49/1).

339 Neprijatelj je toj akciji dao šifrovani naziv »Kornblume«.

napada upotrebljeni su delovi 13. SS divizije, 7. sremske domobranske brigade, nemačkog 606. puka, 1, 2. i 3. dobrovoljačkog policijskog puka, vazduhoplovnog školskog puka i 6. ustaškog bataljona i neke manje pešadijske i artiljerijske jedinice — preko 10.000 ljudi.

Saznavši za pripreme neprijatelja, Glavni štab Vojvodine izdao je svojim jedinicama naređenje da aktivnim dejstvom razvlače neprijateljske snage i napadaju ih po delovima. Zbog toga je 6. brigada upućena iz Fruške gore u jugozapadni Srem, gde se već nalazio 2. odred.

Kada su, 14. juna, neprijateljske snage otpočele nastupanje preko Fruške gore, na njoj se zatekao samo jedan bataljon 1. odreda, koji je iskoristio sporost neprijatelja i izvukao se u jugoistočni Srem. Zatim je neprijatelj prokrstario severoistočni i jugoistočni Srem i, ne nailazeći na jače partizanske jedinice, sveo svoju akciju na pljačkanje i terorisanje stanovništva. Da bi na sebe skrenuli pažnju ovih neprijateljskih snaga, 6. brigada i 1. odred napali su jako utvrđenu nemačku posadu u Calmi i izveli demonstrativne napade na delove u pustari Grabovac (severoistočno od Mandelosa) i Pavlovačkom bunkeru (kod Pavlovaca).³⁴⁰ U međuvremenu, 2. jula, od jednog bataljona 6. brigade, 2. odreda i novodošlih boraca, formirana je 7. vojvodanska brigada.

Nemački delovi s pravca Rume i Sremske Mitrovice napali su 17. jula, iznenada, 6. brigadu i 1. odred u Fruškoj gori. U žestokoj borbi u rejonima Šuljma, Starog Divoša i Crvenog Čota nemačke snage su razbijene i prinuđene da se povuku. Ovo je ujedno i poslednja akcija neprijatelja protiv jedinica NOVJ u Fruškoj gori. Posle ove borbe 2. bataljon 6. brigade upućen je u jugoistočni Srem, gde je kod Obreža razbio jednu grupu od 150 četnika pristiglih iz Srbije.

Tih dana su u jugozapadnom Sremu 7. brigada i 2. odred vodili skoro svakodnevne borbe sa delovima 13. SS divizije i policijskim jedinicama. A 26. jula protiv njih su krenule i neprijateljske snage koje su učestvovala u akciji u Fruškoj gori. Međutim, 7. brigada, 2. sremski odred i Majevički odred (koji je iz istočne Bosne prešao u Srem) prebacili su se u Slavoniju. Neprijatelj je prokrstario jugozapadni Srem, pljačkajući i ubijajući, a zatim se, 6. avgusta, povukao u polazne garnizone. Time je završena akcija »Kornblume«. Uskoro su se odredi vratili u Srem, a 7. brigada tek 9. septembra, jer je dotada dejstvovala u sastavu 6. korpusa.

a« prema obostranim izvorima, neprijatelj je imao oko 130 mrtvih i ranjenih (Arhiv VII, k. 213, br. reg. 2/1, 36/5; k. 257, br. reg. 16/1; k. 1245, br. reg. 14/3; 1992, br. reg. 1/4; k. 30, br. reg. 24/3).

U severnom Banatu, od boraca koji su ranije bili u vojvodanskim jedinicama u Sremu i u Bosni i od udarnih grupa s terena, Okružni komitet KPJ za severni Banat formirao je u proleće 1944. novi Severnobanatski NOP odred. Ovaj odred je težište svoje aktivnosti usmerio na politički rad u narodu i na mobilizaciju novih boraca. U to vreme -Južnobanatski NOP odred uspeo je da uspostavi vezu sa Sremom i da od Glavnog štaba Vojvodine dobije prva uputstva za rad.

Polovinom godine u Banatu se povećalo dejstvo partizanskih odreda na transporte neprijatelja na komunikacijama Pančevo — Alibunar — Vršac, Pančevo — Kikinda i Petrovgrad — Zombolj. Učestalim napadima na manje policijske stanice i straže po selima, oni su naterali neprijateljske posade da se povuku u veće garnizone. Tada je u Banatu funkcionisalo oko 100 mesnih narodnooslobodilačkih odbora, kao i više sreških, a uskoro su bili formirani i okružni NOO-i za severni i južni Banat. U to vreme obrazovan je i novi Okružni komitet KPJ za južni Banat. Zahvaljujući aktivnosti Partije i drugih antifašističkih organizacija, povećao se priliv novih boraca. Partizanske jedinice u severnom Banatu reorganizovane su u 5. banatski odred. U južnom Banatu je formiran 4. banatski odred, od koga su uskoro stvorena tri nova odreda; Vršački, Belocrkvanski i Pančevački NOP odred. Svim odredima u Banatu rukovodio je Štab banatske operativne zone.

U proleće je 3. bačko-baranjski NOP odred prešao iz Srema u Bačku, gde je napadao manje neprijateljske grupe i izveo nekoliko uspešnih diverzija na komunikacijama Novi Sad — Subotica i Novi Sad — Baja. Do leta je NOP u Bačkoj vidno ojačao. Čvršće veze sa Sremom i neposredniji uticaj Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba Vojvodine doprineli su kako širem razvoju antifašističkog pokreta tako i većim dejstvima 3. bačko-baranjskog odreda. Razvijajući sve življu diverzantsku aktivnost, ovaj odred se toliko brojno povećao da su od njega u toku avgusta formirani Bačkopalanački, Novosadski, Šajkaški, Subotički i Somborski NOP odred, objedinjeni pod novoformiranim Štabom bačko-baranjske operativne zone.

* * *

Već od kraja 1943. godine, zbog pojačanog dejstva jedinica NOVJ u Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni, bile su ozbiljno ugrožene nemačke trupe na jugoslovenskom ratištu, posebno u istočnim oblastima.

Međutim, nemačka komanda je aktivno branila Srbiju i sve prilaze k njoj, i u tom smislu je racionalno upotrebljavala

svoje snage. U operacijama s ograničenim ciljem i vremenom trajanja, široko manevrujući snagama i sredstvima po unutrašnjim pravcima, ona je primenila ofanzivnu taktiku, s težnjom da jedinice NOVJ prisili na stalne odbrambene borbe i tim onemogući njihovo grupisanje radi prodora u Srbiju. U tomi se oslanjala i na bugarske i kvislinške formacije.

S druge strane, jedinice pod komandom glavnih štabovi Makedonije, Srbije i Vojvodine i štabova 2. i 3. korpusa uspešni su manevrovala da bi izbegle teške gubitke, očuvale inicijativu pojavile se na novim pravcima i neprijatelja primoravale na pregrupisanje i upotrebu snaga koje bi mu bile dragocene na drugim operativnim područjima. Tako su, uprkos nemačko kvislinškim lokalnim uspesima, jedinice NOVJ sačuvale živi silu i do jula postigle važne rezultate u cilju ostvarenja zamisli Vrhovnog štaba o prenošenju težišta operacija NOVJ u istočni deo Jugoslavije.